

Typologické proměny v československé architektuře 60. a 70. let

Lenka POPELOVÁ; Radomíra SEDLÁKOVÁ; Tomáš ŠENBERGER

ANNOTACE: Článek se zabývá typologickými tématy klíčovými pro architekturu 60. a 70. let 20. století v Československu. Věnuje se třem různým aspektům – proměně společenských podmínek, kontextu dobových soutěží a specifickému druhu staveb vznikajících pro dobový průmysl.

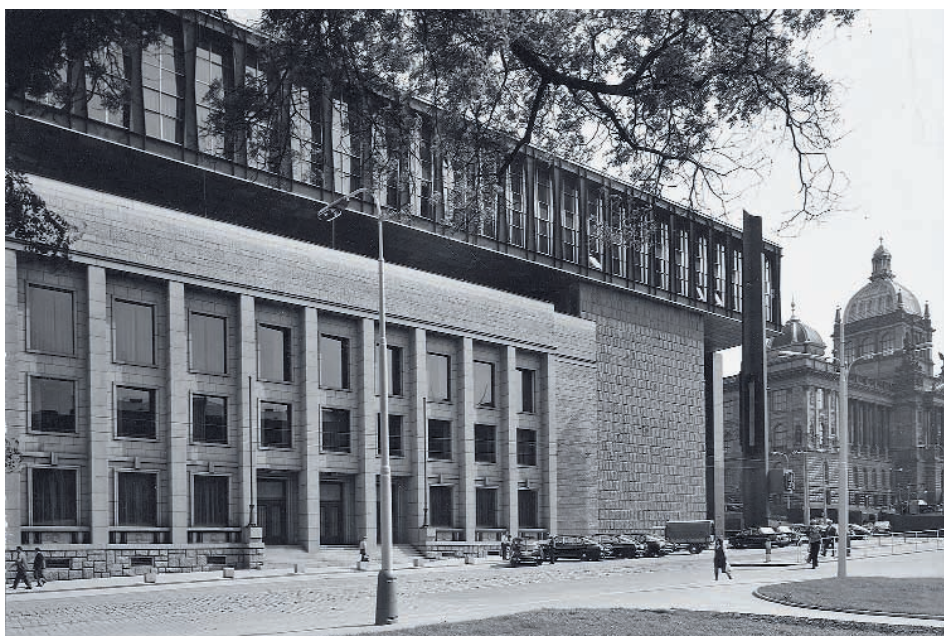
Architektura 60. a 70. let již dospěla do věku, kdy začíná být předmětem zájmu společnosti, a to nejvíce té, která nepamatuje dobu jejího vzniku a přistupuje k ní ryze jako k architektonickým dílům bez osobních vzpomínek. A zvolna se stává i předmětem památkové péče.

Je nezbytné ji začít chránit a starat se o ni, neboť již v příliš mnoha případech zmizela a stále mizí před očima, a to včetně staveb, které jsou ojedinělými dokumenty doby a stejně tak špičkovými architektonickými díly. Architektonická díla jsou přitom nejvěrnějším obrazem doby, která je vytvořila. Vypovídají o stavu společnosti, o její kulturní vyspělosti, o její ekonomické úrovni, o jejích schopnostech technických, materiálových, o tehdejší vztahu k prostředí a zrovna tak o vztazích mezi lidmi.

Pochopit tato díla znamená mimo jiné znát souvislosti jejich vzniku. Ty lze pochopitelně probírat z nejrůznějších pohledů. V následující stati nabízíme tři, orientované především na vývoj nových typologických řešení. Takových, která architekturu daného období bezesporu ovlivňovala a která stála i v základu pro období další.¹

I. Proměna společenských podmínek architektonické práce

60. léta znamenala v české architektuře velký posun v hledání nových tendencí snad ve všech složkách – v konstrukcích, materiálech, technikách, stejně jako v hledání nových typologických druhů i nových řešení tradičních typologických problémů. Projektový potenciál, shromážděný do roku 1970 ať v soutěžích či projektech přímo zadávaných, byl veliký. 60. léta se pokusila srovnat úroveň obecného technického rozvoje a aktuálního způsobu stavění a přinesla jako novinky kromě jiného lehké závěsové stěny, již suverénní zvládnutí výroby a montáže panelů (zatím jen pro bytové stavby) nebo montovaná bytová jádra a vnitřní montovatelné skříňové dělicí přčky; v postupném ovládnutí složitějších úkolů se objevily celoskleněné stěny i první stěna strukturální. Do stavebnictví definitivně vstoupily umělohmotné materiály.² Stejná doba přinesla řadu nových typologických druhů, a to

1

nejen pro tzv. občanskou výstavbu. Zde se objevil nový typ nákupního střediska, nové typy kulturních zařízení, většinou víceúčelových, nově řešené byly stavby zdravotnické i školské, mezi nimiž se v jednu chvíli sympaticky pokoušely prosadit školy pavilonové. Kancelářské budovy nebyly navrhovány jako univerzální, ale hledaly řešení vždy na míru instituci, již měly sloužit; to vedlo k velké rozmanitosti typologické a z ní plynoucí i rozmanitosti tvarové a výrazové (byť většinou pouze v projektech). Počátkem 70. let se ještě mohlo zdát, že tento velkorysý rozmach architektury bude dál pokračovat, řada studií se dostala do dalších fází projektové dokumentace, některé objekty se začaly stavět. Postupně dokončeny byly ojedinělé stavby nového a pro tehdejší Československo výjimečného typu – Federální shromáždění (K. Prager, J. Albrecht, J. Kadeřábek, projekt 1966), hotel Intercontinental (K. Filsak, K. Bubeníček, J. Šrámek, projekt 1969), Centrální dispečink plynovodu (V. Aulický, J. Malátek, J. Eisenreich, I. Loos, projekt 1968), obchodní domy Kotva (manželé Machoninovi, projekt

Obr. 1. Karel Prager, Jiří Albrecht, Jiří Kadeřábek, Federální shromáždění v Praze, 1974. Foto: archiv R. Sedlákové.

■ Poznámky

1 Základní literatura k tématu: Otakar Nový, *Obrana architektury 48–68*, Praha 1968. – Josef Pechar, *Československá architektura*, Praha 1979. – Jaroslav Věbr – Otakar Nový – Radomíra Valterová, *Soudobá architektura ČSR*, Praha 1981. – Radomíra Valterová, *Zásady a kritéria ideovosti v architektuře*, VÚVA/MVT ČR, Praha 1981. – Zdeněk Kuna et al., *Proměny české architektury*, Praha 1987. – Jiří Hilmera, *Česká divadelní architektura*, Praha 1999. – Radomíra Sedláková – Pavel Frič, *20. století české architektury*, Praha 2006. – Jan E. Svoboda – Jindřich Noll – Vladislav Skala, *Praha 1945–2003*, Praha 2006. – Radomíra Sedláková, Karel Prager, Praha 2013. – Lenka Popelová – Eva Špačková, *Svět architektury a divadla: Architekt Ivo Klimeš*, Praha 2014.

2 Aniž by samozřejmě kdokoli tušil, že v plánovaném hospodářství se každá svěží novinka poměrně brzy stane překážkou – nově vyrobený prvek prostě musí být používán, bez ohledu na to, že by vhodnější bylo použít prvku spíše specifického pro konkrétní stavbu. Příkladem mohou být

2

Obr. 2. Věra a Vladimír Machoninovi, projekt komplexu CKM a Mladé fronty v Praze, 1969. Národní galerie v Praze.

Obr. 3. Zdeněk Kuna, Zdeněk Stupka, projekt budovy PZO Ferromet na Vinohradech, 1969. Národní galerie v Praze.

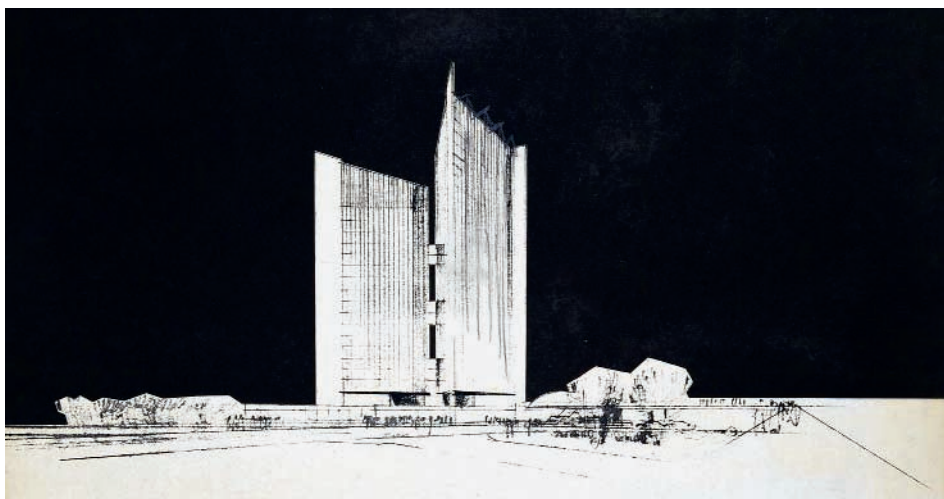
1969) a Máj (M. Masák, M. Rajniš, J. Eisler, projekt 1970) v Praze, hotel Thermal v Karlových Varech (manželé Machoninovi, projekt 1966), budova Ingstavu v Brně (I. Ruller, projekt 1968) či televizní věž s hotelem na Ještědu (K. Hubáček, Z. Patrmán, projekt 1965), smuteční obřadní síň ve Svitavách (P. Kupka, B. Blažek, projekt 1969) a další.

Federální shromáždění, započaté v návrhu jako Národní, bylo první oficiální stavbou, jež měla reprezentovat vrcholnou instituci „demokratické“ společnosti. Díky soutěži 60. let mohla vzniknout stavba vskutku směřující do budoucna, stavba hrdá a sebevědomá (byť původně se jejího výjimečného sebevědomí sám objednatel soutěže lekl a bez ohledu na to, že porota jednoznačně určila 1. cenu, požadoval ještě rozpracování dalšího návrhu, který byl méně výrazný. Naštěstí poměrně brzy pochopil, že on, tedy Národní shromáždění, nejvyšší volený orgán v zemi, se nemá proč stydět za velkorysost).³ Původně měla být stavba otevřena veřejnosti, k tomu měla i původní sortiment provozů – byla ovšem také jednou z prvních, která ukázala, jak moc se na počátku 70. let společnost změnila. Z kavárny s galerií určené pro veřejnost vznikl sál druhé sněmovní komory (neboť v Národního shromáždění se stalo Federální) a dům se stal pro veřejnost zcela nedostupným. Dal to najevo i tím, že neprodyšně uzavřel velkorysý portikus původní burzy a do domu dovolil vstupovat jen malými postranními dveřmi – a je podivuhodné, že na tento nesoulad mezi vzhledem a užitím naváza-

lo i Národní muzeum po převzetí stavby o půlstoletí později.

Stavby „všedního dne“ ukázaly na nové prvky v typologickém řešení – obchodní domy Kotva a Máj byly první stavby tohoto druhu postavené po roce 1945. Nákupní středisko Ještěd (M. Masák, K. Hubáček, projekt 1971) ukazovalo, že obchodní stavbu lze organizovat i jiným způsobem, lze ji pojímat jako rostlou strukturu různých provozoven, od obchodních až po služby (předznamenával se zde budoucí typ nákupní galerie, ještě však bez onoho uzavření dovnitř, do sebe, bez onoho současného vytváření umělého světa).⁴ Vzpomeneme-li hotel Intercontinental, opět to byla na svou dobu novinka, nejen v Praze – od 50. let, kdy byly postaveny pražské hotely International (F. Jeřábek)⁵ a Jalta (A. Tenzer), nebyl vybudován žádný další moderní hotel na potřebné úrovni komfortu, ale také reprezentace. Výjimkou bylo veletřní Brno, kde byly v první polovině 60. let dokončeny dva nové hotely – International (M. Kramoliš) a Continental (Z. Řihák). Kromě toho se soutěží na takový typ stavby konalo relativně dost (viz druhou kapitolu statí). 60. léta byla vůbec obdobím plným soutěží na stavby nejrůznějšího druhu, jako by společnost chtěla být připravena do budoucna – a jako by nepředpokládala, že se vše bude odehrávat jinak...

S postupem normalizace se však situace zásadně proměnila. V roce 1971 se konal 14. sjezd KSČ, který uložil „zvýšení objemu stavebních prací zhruba o 38 %“. A v souvislosti s tím také zkracování lhůt výstavby, rozšiřování materiálové základny stavebnictví pro komplexní bytovou výstavbu, „zvláště pak pro výrobu prefabrikátů“. ⁶ Znamenalo to konec uvolněné (ve smyslu tvůrčí architektonické) práce. Řada projektů téměř připravených k realizaci byla opuštěna,⁷ odloženy byly i rozpracované studie.⁸ Nebylo to způsobeno jen autorskými

3

otázkami, tedy tím, že řada vynikajících architektů byla normalizací zasunuta do pozadí, byt v projektových ústavech zůstat a navrhovat mohli dál.⁹ Ještě výraznějším důvodem byla proměna společnosti, která náhle (nikoli oficiálně, ale zato zjevně) přestala dbát o výjimečnost, ztratila velkorysost a hledala jednoduchá

■ Poznámky

závěsové stěny, tzv. boletické, na něž byla vybudována továrna, a bylo tedy nezbytné v ní zvyšovat produktivitu práce čili objem vyráběných panelů, jež se pak musely na stavbách uplatňovat.

³ Jiří Voženílek, Soutěž na přestavbu areálu u Národního muzea v Praze, *Architektura ČSSR XXV*, 1966, s. 455.

⁴ Nepochopení (nebo možná jen zapomenutí) původního konceptu nákupního střediska Ještěd ve chvíli, kdy se stal v 90. letech součástí řetězce obchodních domů TESCO a kdy tedy začal být užíván a provozován jako běžný obchodní dům (na což nebyl připraven), vedlo k tomu, že byl roku 2009 bez ohledu na své architektonické kvality jako nevyhovující obchodním potřebám zbourán.

⁵ I když tento hotel byl původně navrhován jako ubytovna a hotel pro sovětské důstojníky; na hotelový komplex byl proměněn až po dokončení hrubé stavby v roce 1956.

⁶ Pechar (pozn. 1), s. 56.

⁷ V Praze Staroměstská radnice (J. Šusta, L. Vrátník); soubor budov CKM a Mladé fronty, Podnik výpočetní techniky na Pankráci (vše manželé Machoninovi); objekty podniků zahraničního obchodu v soustředěné poloze na Vinohradech (Z. Kuna, Z. Stupka) ad.

⁸ Např. sídlo ČTK – dokonce ve dvou variantách, na Vypichu a ve Vršovicích (Z. Kuna, Z. Stupka).

⁹ Výslovně takto postiženo bylo 26 architektů, jmenovitě uvedených v tzv. Analýze činnosti Svazu architektů ČSSR a Svazu architektů ČSR, která však byla zveřejněna až v roce 1990 v časopise *Architekt*. Práce těchto architektů nesměly být publikovány, a pokud ano, tak bez uvedení autora. To se týkalo také prací architektů, kteří po roce 1968 emigrovali.

4a

4b

Obr. 4a, 4b. Zdeněk Sklepek, obchodní dům Prior v Jihlavě, 1983. Stav v roce 2016 – celkový pohled a vztah Prioru k radnici a kostelu. Foto: Radomíra Sedláková, 2016.

a snadná, k tomu pokud možno úsporná řešení. Daleko větší důraz byl opět položen na ekonomickou stránku stavění než na architektonickou hodnotu stavby. Situace byla horší než na sklonku 50. let, kdy se po skončení období socialistického realismu vytratilo vědomí, že architektura je tvořivá aktivita, a používání slova estetika se v architektuře stalo téměř zakázaným a ustoupilo číslům a ukazatelům. Jenomže tehdy velký úspěch československého výstavního pavilonu na EXPO '58 (F. Cubr, J. Hrubý, Z. Pokorný) pomohl tomu, aby architektura zůstala hlavním ukazatelem kvality práce architekta. Doba normalizační, tedy doba po roce 1971, byla více devastující. Větší důraz byl kladen na opakovatelnost než na originalitu. A to bez ohledu na to, že na ustavující schůzi tzv. nového svazu architektů v roce 1972 „byla architektura charakterizována jako stěžejní složka vědomě vytvářeného životního prostředí, které slouží materiálním a duchovním potřebám společnosti“¹⁰. Přes toto prohlášení se architektura stala spíše ekonomickou disciplínou a proces navrhování nových objektů byl posuzován jako výrobní činnost s nutností zvyšovat průběžně efektivitu práce (což znamenalo, že vlastní architektonická tvorba se většinou stala volnočasovým koníčkem pro ty, kdo byli zařazeni do profese „projektant“). V takových podmínkách se základem většiny projektů stala aplikace typových řešení zpracovaných pro dané funkční celky, na což navazovalo používání typizovaných stavebních a konstrukčních prvků, jež byly původně typologicky odděleny (nemísila se bytová výstavba s občanskou a další). Nejen možností, ale nezbytností se stalo používání prefabrikovaných konstrukcí, jak to dále stvrdi-

la i rezoluce ústředního výboru KSČ z května 1974, která pro výstavbu „ukládala zvyšovat efektivnost investic, úroveň projektového řešení staveb, zkracovat lhůty výstavby, snižovat rozestavěnost a vědecký pokrok ve stavebnictví zaměřit na změnu materiálové základny a další industrializaci stavebnictví“¹¹. V takové situaci stavby, které se ve své realizaci „nevešly“ do stanovených mantinelů, mohly třeba být vyprojektovány, ale obvykle už nebyly postaveny.

Používání prefabrikovaných prvků ze soustav hromadné bytové výstavby (především TO6B a později VVÚ-ETA) se pod takto vyjádřeným a stále sílícím tlakem ekonomizace výstavby v průběhu 70. let začalo prosazovat také do nebytových objektů a především ve výstavbě obytných souborů vedlo ke stálému snižování rozmanitosti prostředí.¹² Důvody přitom paradoxně nakonec nebyly jen úzce ekonomické, neboť v mnoha případech byl postup, při zvážení všeho, co k vytvoření prefabrikované stavby vedlo, mnohem nákladnější. Rozhodovala však otázka plánovatelnosti všech kroků výstavby – od návrhu až po dokončovací práce. Ve výjimečných případech tento postup přeci jen vedl k nalezení netradičních zajímavých řešení, která navíc dokázala reagovat na aktuální architektonické trendy. Například tandem J. Línek a V. Milunič dokázal velmi nápaditě při navrhování de facto nového typu staveb, totiž domovů pro seniory, využít toho, že bylo možno aspoň 10 % prvků použít neprefabrikovaných. Jejich první domov v Bohnicích se díky tomu stal svého druhu zjevením, které dokázalo i s tradiční prefabrikovanou montovanou soustavou VVÚ-ETA vytvořit jednu z prvních postmoderních staveb u nás (projekt od 1972, realizace až 1982). Projekty objektů občanské vybavenosti pro Jihozápadní město v Praze od trojice M. Kotík, V. Králíček a T. Brix zase využily toho, že v rámci velkého celku tzv. KBV (kom-

plexní bytové výstavby) bylo možno pro „drobné stavby“, jako nákupní centrum, pošta či sběrna surovin, při dodržení požadované montované konstrukce použít další prvky k výraznější individualizaci architektury.

Stranická usnesení a rezoluce vedly k dalšímu omezení možností hledat a tvořit kvalitní architekturu (byť jí se přitom oháněly). Přestaly se vypisovat veřejné soutěže, daleko víc důraz se kladlo na vnitropodnikové soutěžení v rámci jednoho projektového ústavu, kdy soutěžní návrhy posuzovaly vlastní, ústavní umělecko-technické či technické rady. Projekty určené k realizaci musely být nejdříve schváleny prováděcím závodem, aby byla zaručena jejich bezproblémová výstavba. Přitom prováděcí závody, které právě tak musely sledovat setrvalé se zvyšující produktivitu práce, si stavby vybíraly – a některé složité odmítaly. V některých případech to vedlo k neúměrnému protahování začátku výstavby (mj. divadlo v Mostě od I. Klimeše – projekt, respektive soutěž 1967, realizace až 1982) nebo dokonce ke změně původně zamýšlené stavební technologie (dostavba okolí Národního divadla od P. Kupky).¹³

■ Poznámky

¹⁰ Pechar (pozn. 1), s. 57.

¹¹ Ibidem.

¹² Někdy k tomu vedly téměř nepochopitelné důvody. Při projektování konkrétních obytných celků Jižního Města v roce 1973 se K. Prager s J. Mergerem pokusili uplatnit typizaci spíše prvkovou a navrhl neobvykle komponovaný soubor. Projekt byl odmítnut – rozhodující bylo slovo dodavatele, který nechtěl neobvyklou stavbu, byť z prefabrikátů, stavět.

¹³ Tady ovšem nutno připomenout, že k podobnému kroku byl učiněn precedens již při výstavbě obchodního domu Kotva, který byl původně projektován se subtilní ocelovou konstrukcí, ale prováděcí firma – švédský SIAB – si vynutila změnu na konstrukci z železobetonu.

5

6

Obr. 5. Vladimír Palla, smuteční obřadní síň v Luhačovicích, 1977. Foto: Radomíra Sedláková, 2016.

Obr. 6. Růžena Žertová, obchodní dům Labe v Ústí nad Labem, 1974, stav 2018. Foto: Radomíra Sedláková, 2018.

Obr. 7. Martin Kotík, Tomáš Brix, nákupní centrum Luka v Jihozápadním městě v Praze. Foto: Nakladatelství Titanic.

Jednou z mála výjimek byla rychlá výstavba individuálních objektů podniků zahraničního obchodu (PZO) v Praze v letech 1977 a 1978, která však nebyla vyvolána přirozeným uvolněním pravidel, ale požárem Veletřského paláce. Ten připravil pět největších společností PZO o střechu nad hlavou a pro ekonomiku země bylo nezbytné, aby mohly co nejdříve fungovat. Proto bylo možno pozvat dodavatele ze zahraničí. V takové situaci se podařilo i to, že každá z těchto nových staveb dosáhla výjimečné architektonické kvality – šlo o Motokov (Z. Kuna, O. Honke-Houfek, Z. Stupka, M. Valenta, J. Zdražil), Koospol (S. Franc, V. Fencel, J. Nováček), Kovo (Z. Edel, J. Matyáš, L. Štefek) a se zpožděním také Centrotex (V. Hliský, O. Jurenka, J. Náhlík) a Omnipol (Z. Kuna, Z. Stupka, M. Valenta, J. Zdražil).

Ideologická situace doby se projevila i v novém typu reprezentačních staveb. Zatímco do roku 1968 sídlily aparáty orgánů KSČ většinou ve starších objektech, 70. léta zaznamenala neobvyklý rozkvět nových stranických sídel od krajských po okresní úroveň; za pozornost snad stojí to, že novostavba tohoto typu byla v Praze postavena jen jedna, ve Vysočanech. Jejich architektura nečekaně příznačně vyjadřovala situaci doby a postoje svého majitele, reprezentační objekty vykazovaly kultivovanou, obvykle však jen málo nápaditou architekturu. Kvalitních výjimek bylo relativně málo – OV KSČ Brno-venkov (manželé Zemánkovi), MV KSČ Br-

no (M. Spurný). Nečekaně však byla tato sídla ideologické moci většinou posazena někde v ústraní, jako by na sebe nechtěla upozorňovat. Jako ojedinělá zvláštnost působilo to, že většina z nich nesměla být publikována ani v odborném architektonickém tisku. Pokud ano, tak jen ve fotografiích, bez půdorysů – výjimek bylo málo.

Byť to nebylo zřetelné přímo z vlastního architektonického výrazu staveb, bylo zřejmé, že stavění (to spíše než architektura) se stalo důležitým, byť jakoby maskovaným ideologickým nástrojem – především z hlediska toho, co se stávalo... Důraz začal být kladen na spotřebu, respektive na stavby pro spotřebu určené. Téměř každá venkovská obec byla vybavena novou stavbou nákupního střediska, vstupující obvykle do centra a chováající se tam se značnou necitlivostí k charakteru prostředí – 70. léta jsou typická jednoduchými pravoúhlými objemy bez větší artikulace (což bylo dáno i tím, že část z nich byla buď zcela, nebo ze značné části stavěna svépomocí).¹⁴ Ve městech byla aspoň místy snaha o přibližný soulad s okolím, ne vždy ale zcela úspěšná. Většinou tak docházelo k jevu, jenž získal posměšný název „priorizace“, kdy v centru města byla postavena velká, dominující stavba obchodního domu PRIOR. Nejnejpříjemnější výsledek to mělo v Prostějově (S. Kubík, I. Vašáková) či ve Znojmě (B. Fuchs), kde byla zničena historická náměstí, a nejtragičtějším příkladem se stal PRIOR v Jihlavě (Z. Sklepek). Tam se architektura stala nástrojem téměř ideologického boje – nutno bylo nejen zbourat soubor 11 historických domů tzv. Kreclu, ale také zasáhnout do celkového urbanistického řešení náměstí pro vytvoření nájezdových ramp. Dům byl sice dokončen až v roce 1983, ovšem jeho projekt je z konce 70. let. Komunistická správa města tehdy označila stavbu za „definitivní vyrovnání se s německým odkazem v Jihlavě“¹⁵ a velmi

7

si ji chválila.¹⁶ Všude, kde to bylo jen trochu možné, měla nákupní střediska a obchodní domy PRIOR za úkol stát se dominantami historicky a společensky důležitého prostoru; i pro-

■ Poznámky

¹⁴ Byť se již v roce 1985 objevilo konstatování, že to není nejlepší způsob stavění. V článku Stavby akce „Z“ konstatovala redakce, že „vytvořené dílo potenciálně vysoké společenské hodnoty (sic!) je vlastně – nehodnotné. Že jeho hodnota ekonomická (...) není doprovázena vysokou hodnotou architektonickou, hodnotou všestranně společenskou“. Stavby akce „Z“, *Architektura ČSR XLII*, 1985, s. 107.

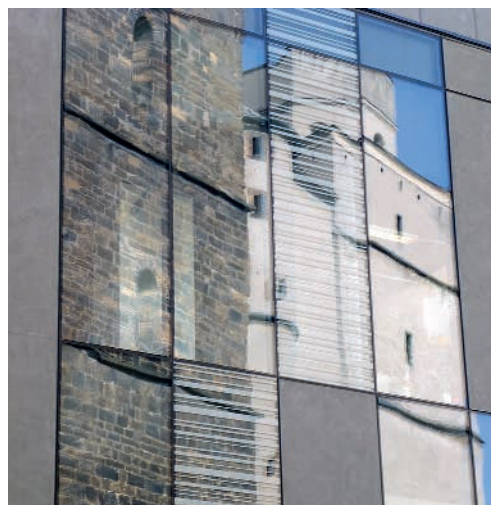
¹⁵ Z nepublikovaného dopisu Radce Valterové do Mladé fronty v roce 1984.

¹⁶ I kvůli tomuto nesmyslnému požadavku byly odmítnuty všechny architektem navrhované varianty na umístění Prioru do jiné polohy. Přitom je v Jihlavě dodnes patrné aspoň jedno stále volné místo jen kousek od náměstí, kam by se býval pohodlně vešel.

8a

8b

Obr. 8a, 8b. Zdeněk Sklepek, obchodní dům Prior v Olomouci (přestavba na Galerii Moritz v roce 2013 Miroslav Pospíšil). Celkový záběr a detail současné fasády směrem ke kostelu sv. Mořice. Foto: Radomíra Sedláková, 2016.

to byly stavěny v relativní blízkosti kostelů¹⁷ – což bylo nejmarkantnější v Olomouci, kde se PRIOR (J. Melichar) nepokrytě tlačil na kostel sv. Mořice, ba dokonce k němu obrátil svou zásobovací část s jasným záměrem zničit prostor před historicky cennou církevní stavbou.¹⁸

Jiným problémem, který výrazně ovlivňoval kvalitu architektury, byla kvalita stavebních materiálů a stavebních řemesel. 70. léta byla dobou úpadku. To, co v 60. letech bylo s nadšením (ale třeba i s váháním) přijímáno jako novinka, dokonale charakterizující technickou úroveň doby, začalo být všední. Ba co víc, stalo se to často morálně zastaralým a velkou produkce těchto výrobků vedla i k poklesu jejich kvality¹⁹ – ale přesto bylo nutno je používat dál.

Upadající kvalita stavebních prací provázela 70. léta obecně, nejvíce patrná ale byla u výstavby bytů, zcela nevýstižně nazývané komplexní bytová výstavba. Výstižné snad bylo to, že se v názvu nikterak nezmiňovala architektura, zcela nepřipadné bylo označení komplexní. Nezbytné totiž byly v první řadě rychlost a počet postavených bytů. V druhé polovině 70. let, kdy nedostatek bytů dosáhl svého vrcholu,²⁰ se proto výstavba obytného prostředí omezila na tzv. obytné minimum, což znamenalo bytový dům, nejkratší přístupový chodník k němu, silnici, samoobsluhu s potravinami, restauraci (spíše pivnici), školu a mateřskou školu, jesle. Přitom samoobsluha s potravinami mohla být (a často byla) jen lehce upravený objekt zařízení staveniště (tzv. tesko objekt). Jakmile byl tento základ hotový, začalo se v obytném sou-

boru bydlet a až dodatečně se zde dodělávaly terénní úpravy a dostavovaly se objekty nezbytného občanského vybavení – mezi které však už nepatřily objekty sportovní či kulturní. U těch druhých se ve velkých městech, a v Praze obzvlášť, spoléhalo na to, že jimi jsou vybavena historická jádra, kam za nimi lidé rádi budou dojíždět. Sportovní objekty byly budovány nikoli jako občanské vybavení, ale jako objekty organizovaných sportovních klubů.

Avšak bez ohledu na tuhou typizaci téměř všech druhů staveb, bez ohledu na nutnost použít prefabrikované konstrukce i tam, kde to vlastně vůbec nebylo hospodárné, nelze architektonickou tvorbu v Česku v 70. letech pouze zatracovat. Navzdory všem nepříznivým podmínkám, mezi nimiž ne nepodstatnou roli hrálo i postavení architekta v celém procesu „investiční výstavby“, zanechala tato doba za sebou dostatek pozoruhodných staveb. Jen namátkou lze uvést obchodní dům Labe v Ústí nad Labem (R. Žertová, projekt 1970, realizace 1974) či PRIOR v Pardubicích²¹ od stejné autorky (projekt 1971, realizace 1974), odbavovací halu Hlavního nádraží v Praze (J. Danda, J. Bočan, J. Šrámek, A. Šrámková, projekt 1970, realizace 1977), smuteční obřadní síň v Luhačovicích (V. Palla, projekt 1973, realizace 1977), Urologickou kliniku v Praze (V. Růžička, B. Rákosník, projekt 1972, realizace 1976), sportovní halu Na Folimance v Praze (J. Siegel, projekt 1971, realizace 1977), smuteční obřadní síň v Klenčí (J. Batelka, projekt 1974, realizace 1975) nebo telekomunikační budovu v Českých Budějovicích (K. Koutský, J. Kozel, projekt 1971, realizace 1975). Z roku 1972 je také projekt později ikonické stavby postmodernismu, respektive novofunkcionalismu v Česku, Domu ČKD v Praze na Můstku (A. a J. Šrámkovi, spolupráce L. Lábus, dokončeno 1983). Je ale poměrně příznačné,

■ Poznámky

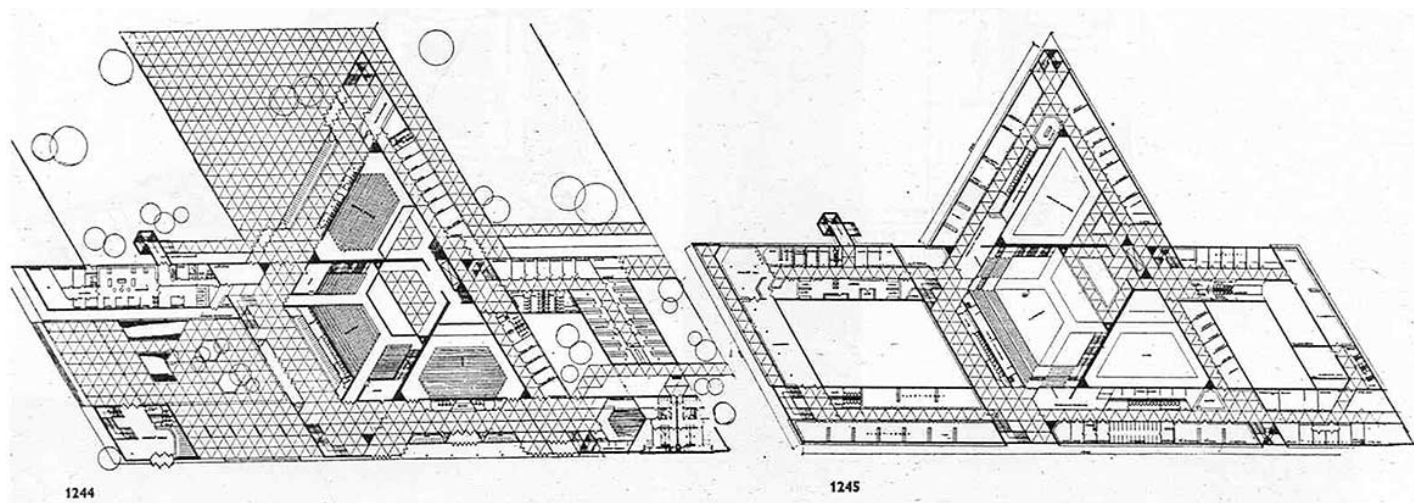
17 Naprosto otevřeně to zaznělo v článku Františka Staňka: „Nákupní střediska nejen z pohledu společensko-politického a obchodního, ale i urbanistického a architektonického, znamenají zcela nový prvek v našich venkovských sídlech. Nejpronikavěji se to projevuje na vesnicích, kde nákupní středisko, většinou budované v centru obce, se stává dominantním nejen v zástavbě a celkové architektuře, ale i v každodenním životě občanů.“ František Staněk, Projektování a výstavba některých objektů občanského vybavení na venkově, *Architektura ČSR XXXV*, 1976, s. 354.

18 I tady byl při volbě místa postaven ideologický požadavek. Nutno však připomenout, že právě olomoucký PRIOR byl sám o sobě stavbou s velmi zajímavým výtvarným řešením – a díky tomu při jeho přestavbě na nákupní Galerii Moritz (M. Pospíšil) v roce 2012 byly ponechány některé prvky z původní fasády. Přestavba znovu rehabilitovala prostor kolem kostela.

19 Charakterizoval to poměrně výstižně Otakar Nový v článku o nákupním středisku v Sedlčanech (Z. Krásová, projekt 1976): „Prvky systému FEAL a typová bytovková průčelí jsou ovšem prostředky, kterými se velmi obtížně propůjčuje prostředí poezie. Železná konstrukce, sklo a hliník už dávno nevyvolávají dojem modernosti, protože neumějí stárnout.“ Otakar Nový, Nákupní středisko Rozvoj v Sedlčanech, *Architektura ČSR*, XLIII, 1984, s. 214.

20 Stále se zvyšující potřeba bytů vedla ke snižování počtu stavebních prvků (za optimální se považoval počet 200 prvků na dům), naštěstí za současného zvyšování standardu bydlení, vyjadřovaného v metrech čtverečních na jednoho obyvatele. Ten se postupně zvyšoval až do úrovně 18 m² na osobu a k tomu 18 m² na domácnost v průběhu 80. let. Zároveň však byla požadována hustota osídlení 400 obyvatel na hektar, která vedla především v Praze k zavedení tzv. úsporné sekce se dvěma byty na schodišti bez přímého osvětlení.

21 Bohužel zcela nevhodně ovlivněný výstavbou sousedních obchodních objektů v 90. letech.

9

že mezi zajímavými stavbami 70. let nejsou téměř zastoupeny stavby pro bydlení – ceněné soubory např. Ďáblic či Jihozápadního města v Praze nebo Bílé cesty v Teplicích mají svůj původ v letech 60. V bytové výstavbě byla unifikace a prefabrikace příliš tuhá a silná, jedinými možnostmi k tvůrčímu kroku byla urbanistická řešení, i ta však podléhala diktátu stavební výroby.²²

Na počátku 80. let byla architektura ve stavu, který byl nadále obtížně udržitelný. Její kvalita byla předmětem nespokojenosti jak na oficiální úrovni, tak ve veřejnosti. V roce 1981 sice bylo přijato vládní usnesení o architektuře a stavitelství, které si kladlo za cíl iniciovat kvalitativní proměnu, ale až do roku 1989 nebyl žádný z jeho bodů naplněn. Přesto od počátku 80. let pod vlivem stále většího kontaktu se zahraničím přišel nejprve (po kongresu UIA ve Varšavě v roce 1981 ve velkém nadšení) postmodernismus a následné uvolňování aspoň pro první stavby a pro architekturu nastala její sice pomalá, ale neodvratitelná proměna.

II. Soutěžní projekty 60. let jako jedno z východisek typologických proměn v architektuře 60. a 70. let 20. století

V období 1958–1971²³ v československé architektuře nejprve výrazně vzrostl a později hluboce poklesl počet architektonických a architektonicko-urbanistických soutěží téměř na všechny typologické druhy. Zejména ve druhé polovině 60. let bylo cílem, aby se soutěže staly běžným způsobem projektování a aby pomohly kompenzovat nepružnost socialistického stavebnictví. Tyto snahy iniciovali jak architekti,²⁴ tak je do jisté míry podporovaly socialistické instituce, jelikož si byly možných pozitivních přínosů a celospolečenské a ideové závažnosti soutěží vědomy (např. využití tvořivého potenciálu, efektivnost rychlého srovnání variantních řešení, inovace typologických řešení). Bohužel

po roce 1969 s nástupem normalizace tyto snahy utichly.

Nicméně vliv těchto soutěžních projektů v oblasti typologických řešení můžeme spatřovat až hluboko do 70. let – jednak iniciovaly obecnou diskusi o typologickém vývoji, jednak napomáhaly hledat konkrétní řešení a přinášely realizace, z nichž mnohé se uskutečnily vlivem řady faktorů až v letech 70. či dokonce 80. Vývoj v 70. letech je tak jednoznačně odrazem dění v letech 60., kdy se mnohá typologická řešení ustalovala a později byla dále rozvíjena a realizována.

V 50. letech se výstavba u nás soustřeďovala na budování průmyslu a řešení bytové krize. Již v této době se vypisovalo množství soutěží, jejich přínos je ale značně problematický. Jako příklad můžeme uvést vlnu soutěží na divadla a další kulturní stavby, z nichž bylo patrné, že vývoj formy i funkce zaostával za evropským děním. Nicméně soutěže v té době měly iniciační roli v návratu modernistického tvarosloví.²⁵

V roce 1959 byl schválen *Soutěžní řád*,²⁶ kde byl zakotven požadavek, aby soutěže byly vypisovány nejen na nejvýznamnější zakázky, ale „zejména na návrhy týkající se hromadné výstavby“,²⁷ která se tím měla tříbit. V praxi se však architektonické soutěže na získání typových podkladů vypisovaly jen okrajově. Mnoho soutěží bylo ideových a realizace konkrétního objektu nebyla jejich hlavním smyslem – tím byla diskuse nad variantními řešeními typologickými či formovými (např. soutěže na vzorové smuteční síně, kulturní zařízení, univerzální administrativní budovu apod.).

Již od poloviny 50. let soutěže otevíraly diskusi jinde netolerovanou (argumentem pro otevřenost této diskuse byla sama konfrontační podstata soutěží) a bylo tomu tak až do začátku 70. let. Šlo o reflexi západních formových vlivů, o kritiku typové výstavby, o organizaci projektových ústavů, o vztah novostaveb k his-

Obr. 9. Veřejná anonymní soutěž na ideový návrh pro výstavbu kulturního domu v Praze 9 – Vysočanech, 1960–1961. A. Daříček, V. Buřata, odměna, půdorys přízemí a 1. patra. Převzato z: Ladislav Mašek, *Soutěž na výstavbu kulturního domu v Praze-Vysočanech*, *Architektura ČSSR XX*, 1961, s. 521–528.

torickému prostředí, stejně jako o rozvoj urbanismu, ocenění práce architekta i rozvoj typologických druhů. Diskuse probíhala jak ve fázi přípravy soutěže (zadání), tak při jejím hodnocení, publikování na stránkách časopisů. Často byly také pořádány výstavy a diskuse a publikovány sborníky.

Typologický vývoj byl na Západě v poválečných letech bouřlivý a ve druhé polovině 50. let se na něj navázalo i u nás, což souviselo jak se společensko-ekonomickým uvolněním, tak

■ Poznámky

22 Při projednávání nových obytných souborů bylo možno se potkávat s požadavky na rovné vedení jeřábové dráhy (v půdorysu i v řezu), s požadavky na to, že jeřáb dosáhne do určité výšky, a proto domy nesmějí být nižší, a podobně.

23 Roku 1970 došlo k výraznému poklesu vypisovaných soutěží, po roce 1972 k naprostému útlumu (důvodem byla nastupující normalizace a rozpuštění Svazu českých architektů roku 1971).

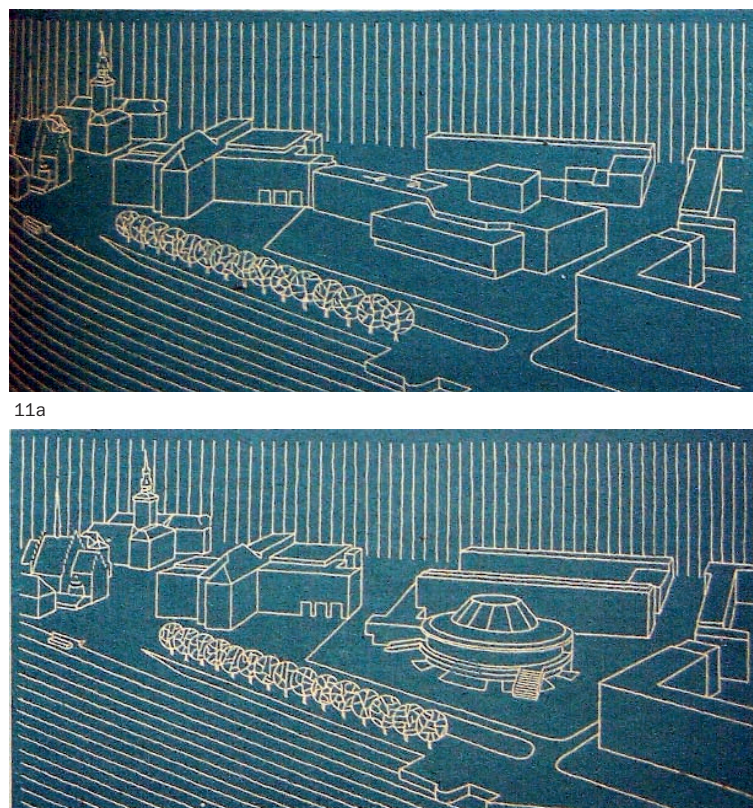
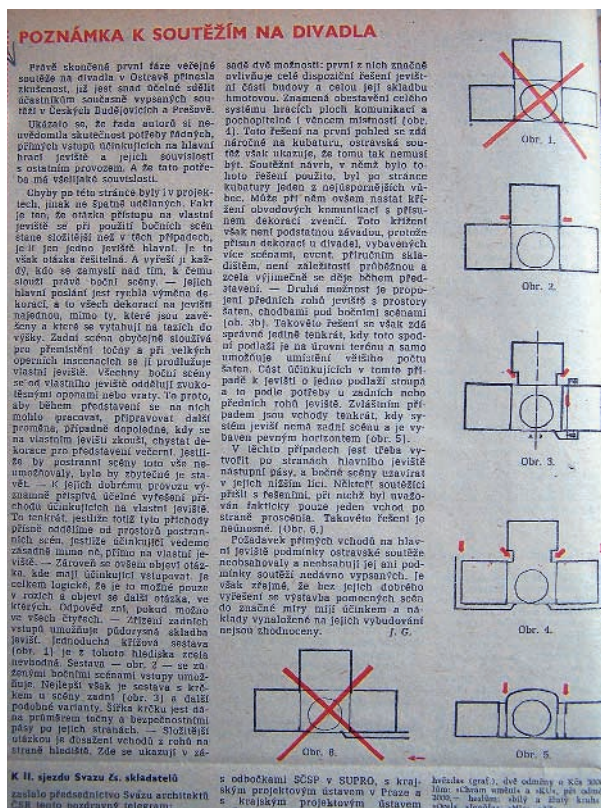
24 Jaroslav Paroubek, K některým otázkám architektonických soutěží, *Československý architekt V*, 1959, č. 7, s. 6. – Zdeněk Vávra, Zásady pro pořádání a využití architektonických soutěží, *Československý architekt IX*, 1963, č. 4, s. 4.

25 Lenka Popelová, Mutující fáze československé architektury po roce 1954 a otázka historismu reflektovaná v soutěžních projektech, in: *Sborník 8/2010*, Praha 2010, s. 165–174.

26 Viz *Vyhláška č. 154/1959*.

27 Ibidem.

Obr. 10. Komentář k typologickému vývoji divadel. Převzato z: *Poznámka k soutěžím na divadla*. Československý architekt V, 1959, č. 5, s. 4.

Obr. 11a, 11b. Perspektivy dvou nejvýše oceněných návrhů z veřejné anonymní soutěže na urbanisticko-architektonické řešení ideového návrhu opery a baletní scény v Pardubicích, 1961–1962. Nahoře I. Klimeš, dole kol. V. Klimeš, E. Růžicková, V. Růžička, M. Vašek. Převzato z: *Antonín Malinský, Soutěž na budovu operní a baletní scény v Pardubicích*, Československý architekt VIII, 1962, č. 13–14, s. 5.

se zmíněnou nutností technicko-technologických inovací. Vznikala oborově zaměřená pracoviště, která měla podpořit systematickosti a metodickosti navrhování, ustavovaly se normy a předpisy, publikovalo množství odborných knih a článků.

Spektrum navrhovaných staveb se v 60. letech rozšířilo a stejně tak i témata soutěží, které řešily téměř všechny typologické druhy. Soutěže se stávaly často „hnacím motorem“ vývoje daného typologického druhu. Účinně doplňovaly odbornou diskusi, např. pro zdravotní stavby či telekomunikační objekty. Zaměřily se na problematiku otázky administrativních staveb, vysokých škol, okrajově i průmyslových staveb. Podporovaly experimenty, zejména pro bytovou výstavbu. Pomáhaly reflektovat vznikající „typologický řetěz“ – např. pro budovy velvyslanectví. Avšak jednalo se také o soutěže vy-
pisované izolovaně, bez návazností – obchodní

stavby, sportovní stavby, církevní stavby. Tyto aspekty se samozřejmě prolínaly. U každého typologického druhu evidentně záleželo na tom, jak se k jeho významu stavěli teoretici oboru, příslušné projektové a výzkumné ústavy. V Praze soutěžní dění velmi podnítil Útvar hlavního architekta, který tyto akce evidentně inicioval, projednával s investory a spolupracoval s projektovými ústavy. Vedle diskuse nad typizací se řešilo zavádění projektových norem.

Nejvíce soutěží se vypisovalo na *kulturní stavby*. Kulturní domy a osvětová zařízení, ale i divadla a kina byly pro socialistický stát významné nejen z kulturního, ale i z politicko-propagačního hlediska, apelovalo se na podporu lidové tvořivosti, odstraňování kulturních rozdílů mezi městem a vesnicí. Kulturní zařízení se přednostně řešila v rozmáhajících se průmyslových aglomeracích – Zlíně, Mostě, Ostravě, Brně. Soutěže byly vypisovány systematicky. Dění podporovala výzkumná pracoviště – Scénografická laboratoř, Scénografický ústav, Divadelní ústav, publikující výsledky v *Acta scaenographica* či od roku 1967 ve sbornících Pražského Quadriennale.

Zajímavé aspekty řešily např. soutěže na kulturní dům v Litvínově-Stalinovkách (1. fáze 1959; 2. fáze 1960; 1. cena R. Dejmal, J. Paroubek, J. Sedláček; pozměněná realizace R. Dejmal, J. Paroubek, J. Sedláček, 1968–1976) či veřejná anonymní soutěž na ideový návrh pro výstavbu kulturního domu v Praze 9 – Vysoč-

nech, centra ČKD na náměstí Lidových milic (1961; 1. cena neudělena, 2. cena kol. Z. Černohorský, F. Flašar, Z. Vávra). Veřejná anonymní soutěž na vyřešení souboru a objemové studie nového divadla a kulturního domu ROH v Hradci Králové (1960–1961; 1. cena V. Klimeš, E. Růžicková, V. Růžička a M. Vašek; 2. cena L. Doulík, J. Krise; nerealizováno) je příkladem soutěže, kdy kvůli složitému zadání pokulhávalo typologické řešení (u divadla přetrvávala křížová dispozice). Další hradecká soutěž s mírně odlišným, ale podobně složitým zadáním, pořádaná na konci desetiletí, přinesla dobové pokrokové návrhy, ale ne realizaci.

Soutěže 50. let na divadla neměly ve srovnání s vývojem na Západě potřebnou dynamiku, nicméně přinesly v jistém smyslu kompromisní realizace, řešené hluboko do 60. let. Nejvýznamnější byla dvoufázová soutěž na Státní divadlo v Brně – Janáčkovo divadlo. Veřejná část soutěže proběhla roku 1956 (účast 56 architektů), v užší soutěži zvítězili Jan Víšek, Vilém Zavřel a Libuše Žáčková-Polednová. Soutěž řešila nejen složité typologické zadání (operní a baletní divadlo) a spadala do období přehodnocování doktríny socialistického realismu.²⁸

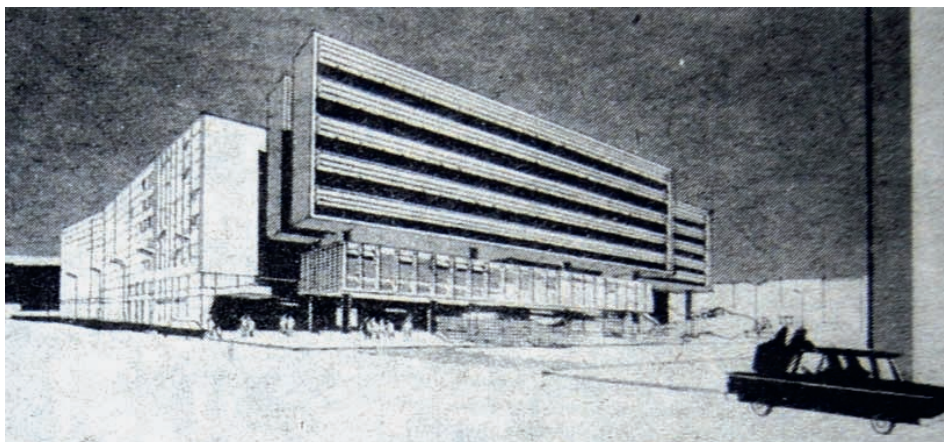
Poznámky

²⁸ Oldřich Starý, Soutěž na státní divadlo v Brně. Významný přínos ve vývoji naší architektury, *Architektura ČSR* XVI, 1957, s. 327–327.

Obr. 12. Omezená neanonymní soutěž na řešení univerzální administrativní budovy na západním nároží bloku vymezeného ulicemi Na Poříčí, Havlíkovou a Na Florenci v Praze, publikovaná 1966; vítězný návrh J. Polák, V. Šalda. Převzato z: M. Kovařík – J. Kodl, *Soutěž na univerzální administrativní budovu v Praze, Československý architekt XII*, 1966, č. 22, s. 5.

Obr. 13. Omezená (vnitroustavní) architektonická soutěž KPÚ Plzeň na budovu obchodního domu Zdroj v Plzni, 1960; 1. cena Z. Tichý, V. Zoubek, J. Peklo. Příklad pokrokově řešeného OD. Převzato z: Stanislav Suda, *Nový obchodní dům v Plzni, Československý architekt XIV*, 1968, č. 24–25, s. 4.

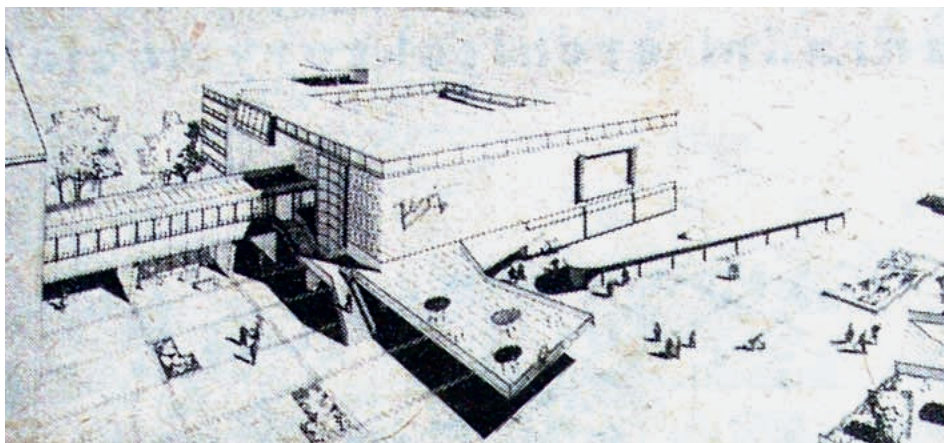

12

Zjednodušená, monumentálně noblesní verze projektu se realizovala v letech 1960–1965. Šlo o první dostavěné poválečné divadlo u nás.

Další poválečnou realizaci přinesla soutěž na divadlo ve Zlíně (tehdy Gottwaldově), hlásící se již otevřeněji k moderním trendům (soutěž 1957–1958; nejvýše oceněný návrh: K. Řepa, M. Řepa; realizace M. Řepa a Fr. Rozhon, 1967). Odborný tisk kupodivu přinesl minimum informací. Omezením v rozvoji typologie byla opět operní funkce (realizovala se pouze činoherní scéna). Veřejná dvoukolová soutěž na ideové řešení operní budovy Státního divadla v Ostravě pro 1 400 sedadel (1958–1959, 1959; vítěz druhé fáze: 2. nejvyšší cena I. Klimeš; nerealizováno) podnítila diskusi o provozně-dispozičních nedostatcích projektů, např. vazby hlavního jeviště a bočních jevišť, vztah foyer. Ve druhé fázi soutěže zvítězil s dispozičně přehledným návrhem Ivo Klimeš. Diskusi nad typologickým řešením vzbudila též veřejná anonymní soutěž na ideový návrh novostavby krajského oblastního divadla v Českých Budějovicích (1. fáze 1958–1959, tři 3. ceny V. a V. Machoninovi; K. Filsak, K. Bubeníček, J. Šrámek; B. Kříž a V. Syrovátka; 2. fáze 1960; 1. cena B. Kříž a V. Syrovátka; nerealizováno). V. a V. Machoninovi užíli v původním návrhu amfiteatrál, šestiboké hlediště, tento tvar se však neodrazil v žádné další části stavby. Vítězný projekt 2. fáze soutěže B. Kříže a V. Syrovátky, doporučený k realizaci, rozpracovávali architekti z KPÚ České Budějovice,²⁹ z návrhu zbylo torzo a k realizaci nedošlo. Tento proces, kdy vítězný návrh převzala krajská pracoviště a došlo k jeho změně, je dosti typický.

Od roku 1960 se v rozvíjejících se Pardubicích uvažovalo o výstavbě nového divadla. Veřejná anonymní soutěž na urbanisticko-architektonické řešení ideového návrhu opery a baletní scény v Pardubicích (1961–1962; dvě snížené 2. ceny V. Klimeš, E. Růžicková, V. Růžička, M. Vašek; I. Klimeš; nerealizováno) byla obeslána 43 projekty. Tradiční kukátkové řešení bylo zavrženo a hlavním parametrem byla

13

maximální flexibilita prostoru. Oprášeny byly gropiovské formy se svými mechanickými kvalitami. Oba oceněné projekty užíly šestiúhelnou půdorysnou osnovu. Půdorysné experimenty se již promítaly i do exteriéru – vedly ke vzniku ne zcela architektonicky zdařilých centrálních staveb. Plánovaná omezená soutěž na výsledný projekt se neuskutečnila, význam soutěže je tak čistě teoretický.

Linie dispozičně invenčních projektů vyvrcholila ve veřejné celostátní soutěži na divadlo v novém Mostě (1967–1968; 1. cena I. Klimeš; realizace 1979–1985), kdy se řešilo činoherní divadlo pro 800 diváků jako náhrada za stávající divadlo určené k demolici. V zadání bylo akcentováno užití progresivní formy divadelního sálu – v hodnocení se dočítáme, že kukátková scéna je „společensky překonaným buržoazním modelem“.³⁰

Nejpokrokovější soutěžní návrh Evy Gutové a Jiřího Růžičky (2. cena) využil šestiúhelníkového rastru, aplikovaného na halový, flexibilní scénický prostor umožňující variabilní uspořádání hlediště a jeviště. Ivo Klimeš též využíval organizující šestiúhelný rastr, ale organičtěji utvářený. Jeho návrh byl realističtější. Realizace proběhla až mezi lety 1979–1985. Ve výsledku jde o tzv. reformované kukátkové diva-

dlo (kapacita 500 diváků) – možnosti flexibility a variability nabízejí zvedací, dělené proscéniové stěny, posuvný portál a velká šířka jeviště (22 m). Jevišťe je doplněno o proscéniovou plochu, přístupnou ze stran stupní, která diváky obstupuje, a herci tak mohou hrát i na bočních plochách. Díky zúspornění stavebního programu se podařilo hmotu divadla učinit kompaktnější (formu můžeme interpretovat jako nový brutalismus). Ivo Klimeš tak realizoval pouze jeden soutěžní návrh z mnohých, a to s odstupem sedmnácti let (zpoždování výstavby v 70. letech bylo pro velké stavby typické).

Jedna z mála mezinárodních soutěží³¹ proběhla na koncertní sál: na ideové architektonicko-urbanistické řešení prostoru náměstí Republiky a budovy koncertní síně v Praze (1. fáze 1965–1966, 2. fáze 1967–1968; dvě 2. ceny

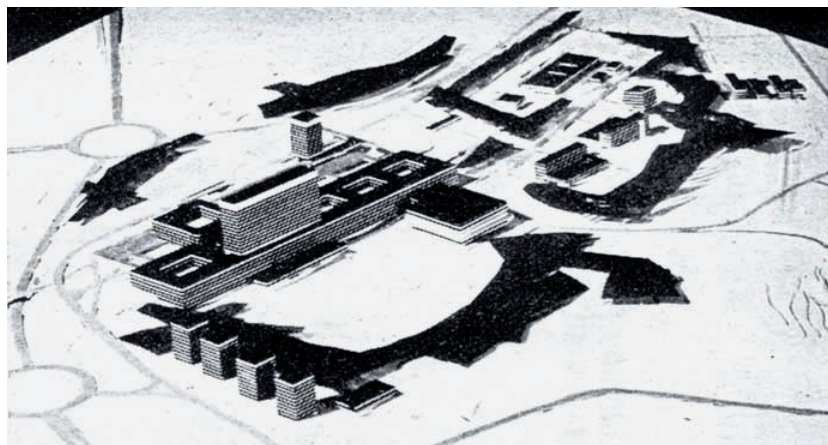
■ Poznámky

²⁹ Viz *Československý architekt* VIII, 1962, č. 1.

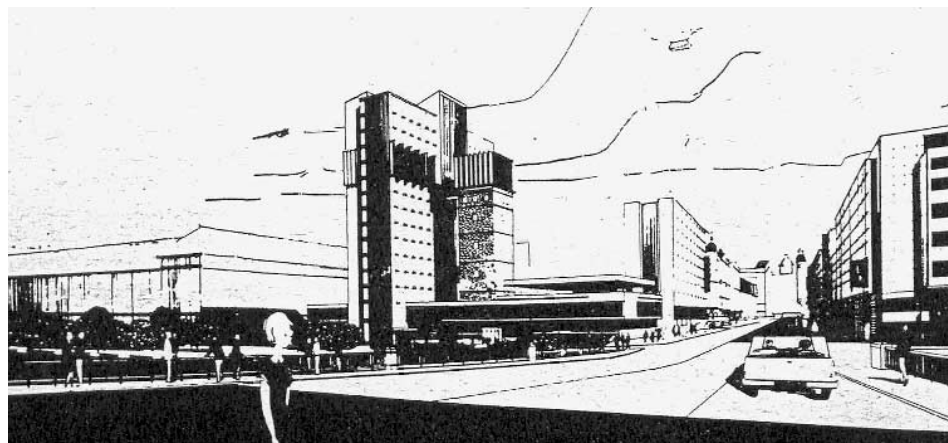
³⁰ Jaroslav Paroubek, *Soutěž na divadlo v novém Mostě, Architektura ČSSR XXVIII*, 1969, s. 1.

³¹ Soutěž vypsala rada Národního výboru hl. m. Prahy. Porota: J. Gočár – předseda, J. Voženilek, V. Krch, M. Krejčí, Z. Přáda, L. Todl, F. Konček. Experti poroty: J. Boguslawski (Polsko), Sir Robert Matthew (Velká Británie) ad.

14

15

I. Loos a J. Malátek; G. Šindelka; v roce 1971 se konala ještě 3. fáze; nerealizováno). Tato soutěž byla významná i z hlediska urbanistického – stavba měla být součástí tzv. nového staroměstského okruhu. Zejména ve 2. fázi soutěže se vyjevily specifické typologické problémy vyplývající z exkluzivního tvaru založeného na šestiúhelném rastu – napojení orchestřiště a hlediště, tvar hledišť a balkonů, akustická řešení obecně. Srovnatelný vítězný návrh I. Klimeše ze soutěže na Státní filharmonii Ostrava (1969) byl typologicky značně vyvinutější, odkazující k scharounovské estetice.

Kina dlouho nebyla navrhována jako samostatné objekty, obvykle byla součástí městských paláců 20. a 30. let či sokoloven. Výstavbu ovlivňovaly mj. nové technické požadavky při zavádění širokoúhlého promítání, které si vyžádaly nová stavební řešení. Důležité pro diskusi byly dvě soutěže. Šlo o veřejnou anonymní soutěž na získání návrhů na vzorové projekty kin pro 380 a 550 sedadel (1960–1961; kina pro 380 diváků – 1. cena V. Bořuta, A. Daříček a kol.; kina pro 550 diváků – 2. nejvyšší cena V. Bořuta, A. Daříček a kol.). Ovšem skloubit formu a funkci (technologie) architektům činilo obtíže (mj. u velkoprostorového kina řešení sálu, aby se vyhovělo křivce viditelnosti). Vítězo-

vé obou velikostních kategorií navrhli sály v podobě sférického trojúhelníku. Porota doporučila zpracování sborníku 36 projektů.

Ve veřejné anonymní soutěži na vypracování návrhů vzorových projektů letních kin (lehce montovatelných) pro rekreační oblasti ve velikostních kategoriích 250 a 800 sedadel (1961–1962; velikostní typ pro 250 diváků – 1. cena M. Matašovský, J. Vejli; velikostní typ pro 800 diváků – 2. nejvyšší cena M. Matašovský, J. Vejli) účastníci opět v dispozičně-provozních řešeních tápali (rozměry hledišť, křivky viditelnosti ad.), soustředili se především na estetické působení navrhovaných objektů.

Luxusní festivalové kino jako součást podnože hotelu řešila omezená neanonymní meziústavní soutěž s přístupem veřejnosti na ideové řešení festivalového kina a mezinárodního hotelu v Karlových Varech (1963–1964; 1. snížená cena V. Machoninová a V. Machonin, realizace do 1974). Kino bylo obsaženo i v programu Domu rekreace ROH v Praze, tam však zůstalo v ústraní vedle hotelu (viz dále).

Důležité byly soutěže na *administrativní stavby*, což souviselo s rozvojem terciární sféry a s nedostatečnou poválečnou výstavbou, řešenou provizorií (např. kanceláře v původně bytových domech). Soutěžilo se na reprezentativní

Soutěž k 15. výročí osvobození

Jedním z nejdůležitějších oborů architektonické činnosti je v současné době projektování obytných budov, zvláště pak otázky nových forem bydlení. Svaz architektů ČSR musí využít všech forem práce k tomu, aby usiloval architektů v této oblasti účinně podpořil. Jednou z takových forem je architektonická soutěž.

Ústřední výbor Svazu architektů ČSR vyhlásil k 15. výročí osvobození ČSR celostátní veřejnou soutěž na téma:

„SOCIALISTICKÉ BYDLENÍ“

Úkolem této soutěže je získat náměty k řešení vhodných typů obytných domů a organizaci obytných celků, které by napomáhaly stálému rozvoji soukromého i veřejného života, úspore energie vynaložené na provoz domácnosti, zdokonalování forem a metod výchovy dětí a rozvoji tělesné i duchovní kultury obyvatel.

UV SA ČSR pověřil předsednictvo vypracováním soutěžních podmínek a sledování přípravy i průběhu soutěže.

Společná akce ČSM a SA ČSR

Jedním z často kritizovaných nedostatků našich sídlišť je neprovedení výslobo zeleně.

Ústřední výbor Svazu architektů ČSR spolu s ústředním výborem ČSM vyhlásil akci:

„ZELEN DO SÍDLISTÍ“

Zajištěním této akce jsou pověřeny krajské výbory ČSM a krajské Svazy architektů, které zprostředkují krajské humánní akce v součinnosti s ústředním

16

Obr. 14. Veřejná soutěž na ideové architektonické a urbanistické řešení Státní fakultní nemocnice v Plzni, 1964. Zde model kolektivu Z. Práda, J. Štípek, F. Troníček, 1. cena, ve druhé fázi soutěže (1965–1966). Převzato: Zdeněk Tichý, *Omezená soutěž na architektonicko-urbanistické řešení fakultní nemocnice v Plzni*, *Architektura ČSSR XXVI*, 1967, s. 249–255.

Obr. 15. Soutěž na architektonické řešení mezinárodního hotelu u jižního předmostí Švermova mostu, 1965–1966, Z. Vávra, J. Černoborský, 4. cena, perspektiva. Převzato z: Miloslav Matašovský, *Soutěž na řešení mezinárodního hotelu v Praze*, *Architektura ČSSR XXVI*, 1967, s. 1–9.

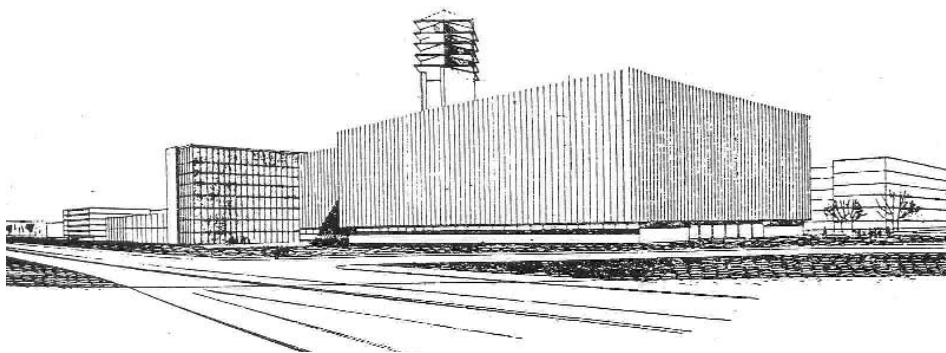
Obr. 16. Avízo soutěže „Socialistické bydlení“. Převzato z: *Československý architekt V*, 1959, č. 11, s. 1.

sídla podniků a institucí a množství zastupitelských úřadů, zajímavým tématem bylo hledání univerzální administrativní budovy. Typologická koncepce byla odvozena ze Západu – výškový deskový skeletový objekt doplněný vodorovnou podnoží s lehkými zavěšenými fasádami po vzoru Miese van der Rohe, ateliérů SOM či TAC a dalších. U nás však nebyly preferovány velkoprostorové kanceláře.³² E. Holub³³ však konstatoval, že teoretické principy výstavby administrativních budov jsou zvládnuty v typových podkladech, ale reálné výsledky mají nízkou úroveň (malý výběr typových řad, porušování variability prostoru užitím zděných příček ad.).

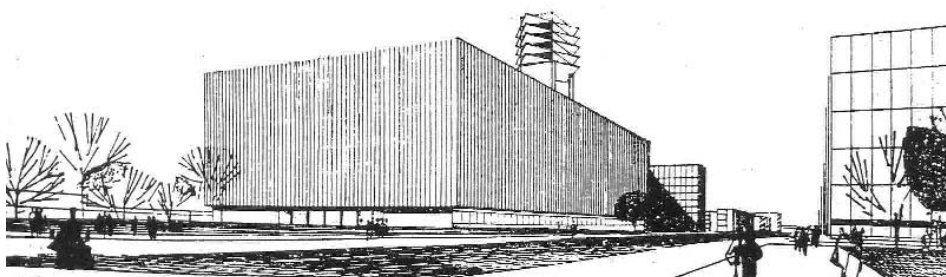
■ Poznámky

³² Použity v brněnském Ingstavu (I. Ruller, 1968–1970).

³³ E. Holub, Typizací k dokonalejší výstavbě administrativních budov, *Architektura ČSSR XX*, 1961, s. 503.

17a

17b

Obr. 17a, 17b. *Omezená neanonymní, meziústavní soutěž na ústřední telekomunikační budovu v Praze 3, 1. fáze 1964, 2. fáze 1965. J. Hrubý, Z. Pokorný, F. Štráchal, spol. F. Cubr, 1. cena 2. fáze, perspektivy. Převzato z: Milošlav Cajthaml, Omezená neanonymní soutěž na ústřední telekomunikační budovu v Praze – 2. fáze, *Architektura ČSSR XXIV*, 1965, s. 633–637.*

Soutěže na čistě administrativní budovy³⁴ probíhaly zejména v Praze. U návrhů převládla estetika mezinárodního stylu s lehkým zavěšeným obvodovým pláštěm. Mnoho architektů se snažilo výtvarněji vyřešit zejména podnoží, a to až k prostorově složitým tvarům, zejména ve druhé polovině desetiletí pak i výškovou část. Většina návrhů ale nebyla provedena. V publikované vnitroustavní soutěži KPÚ Praha na administrativní budovu (ONV a MV) v Lounech (publikováno 1963, 1. cena P. Bareš a J. Liberšský) představuje vítězný návrh dobově typické řešení. Fasádu architekti navrhovali jen schematicky. Finální podoba by vypadala podle toho, jaké fasádní dílce by byly v době výstavby k dispozici – což pochopitelně podrylo smysl soutěže.

I v soutěži na řešení provozní budovy sektoru Energetiky v Praze-Vršovicích (1964; 1. cena Z. Smítková a D. Šestáková, realizováno částečně do roku 1969) převažovala desková řešení budov s klasickými trojtraktami a pětitraktami s buňkovými kanceláři. Vítězný návrh reagoval na svažitost pozemku a rozdělil jednotlivé provozní celky do několika propojených hmot.

První publikovanou soutěží, kde se setkáváme s rozrušením stereotypně užívaných deskových výškových objektů, byla ústavní soutěž na

provozní budovu SÚDOP a IPS. Mělo jít o složitý soubor budov, situovaný ve východní části náměstí Kubánské revoluce v Praze-Vršovicích (1964; k realizaci vybrán projekt J. Otruby, J. Hyliše a J. Tichého). Kolektiv J. Otruby řešil výškovou část na půdorysu protáhlého šestiúhelníku. Ze souboru však byla postavena jen část. Mimořádné návrhy se objevily ve veřejné anonymní soutěži na soubor budov technického centra řízení výrobně-hospodářské jednotky ČKD-Praha na náměstí Lidových milicí (dnes náměstí OSN) ve Vysočanech (1965; 1. snížená cena P. Kupka, V. Havránek, M. Matašovský, nerealizováno). Objevily se zde různé tvarově nekonvenční výškové kancelářské budovy, např. na půdorysu prolamovaných šestiúhelníků, čokovitých a jiných tvarů (řešené jako trojtrakt či pětitrakt). Tvarově složité byly i podnože. Podobně tomu bylo v kombinované anonymní soutěži na ideové urbanistické a architektonické řešení souboru na severním předmostí Hlávkova mostu (1965; 1. cena J. Kadeřábek a K. Prager, nerealizováno). Omezená neanonymní soutěž na řešení univerzální administrativní budovy na západním nároží bloku vymezeného ulicemi Na Poříčí, Havlíčkovou a Na Florenci v Praze (publikovaná 1966; vítězný návrh J. Polák, V. Šalda, nerealizováno) řešila, zcela výjimečně, budovu, kterou by vláda po realizaci přidělila vybrané instituci. Zadání bylo volné, bez plošných a objemových limitů, což umožnilo navrhnout výtvarně invenční řešení. Nejznámějším příkladem je vyzvaná soutěž na přestavbu areálu u Národního muzea v Praze (publikována 1966; k realizaci doporučen návrh K. Pragera, J. Albrechta, J. Kadeřábka; realizace stejnými autory 1967–1974). V publikovaných

zprávách se typologické otázky nehodnotily, důležitá byla reprezentativnost stavby.

Zcela ojedinělá byla v roce 1966 urbanistická a architektonická soutěž na sídlo Plynárenských podniků v Praze (vítězný návrh J. Malátek, I. Loos), která po několika úpravách spojených s proměnou funkcí a s rozšířením autorského kolektivu (V. Aulický, J. Eisenreich) byla završena realizací ojedinělého souboru, dokončeného v roce 1978.

Svébytným problémem 60. let byla výstavba zastupitelských úřadů. Jejich typologické řešení se vyvíjelo od vzniku československého státu. Řešení ambasad nebylo u nás v 60. letech ustálené, soutěžícím byla ponechána značná volnost a kritéria posuzování byla volnější než u jiných typů staveb (např. soutěž na zastupitelství v Brasílii). Roku 1966 se v Černínském paláci uskutečnila neveřejná výstava, která měla vyprovokovat připomínky a utříbit názory na provozní řešení zastupitelstev – projektů a realizací; prezentovaly se i návrhy výtvarných děl. Výsledky shrnul v článku Václav Hlinský.³⁵

Soutěže na stavby pro služby byly vypisovány zejména na objekty chybějícího městského vybavení. Veřejné soutěže na obchodní domy se objevily na začátku 60. let a vypisovaly se jen v Praze. Poptávka po tomto typologickém druhu odrážela vzrůstající „povolený“ blahobyt socialistické společnosti i snahu opatrně se přiblížit západnímu trendu konzumní společnosti. Soutěže přinášely nejen zajímavé výtvarné kreace, ale architekti se snažili držet krok se západními trendy i z hlediska vývoje typologie. Obchodní dům měl mít prodejní plochy ve velkoprostorových podlažích, řešených co nejprehledněji a rozdělených podle příbuzných sortimentů zboží; standardem měly být eskalátory a rychlovýtahy. Kromě přízemí zůstával obvodový plášť většinou bez otvorů (nebo měl malé otvory), což umožňovalo fasádu zajímavě strukturálně členit a nezabývat se souvislostmi mezi prodejní plochou a obalem stavby.

Typickým příkladem je omezená (vnitroustavní) architektonická soutěž KPÚ Plzeň na budovu obchodního domu Zdroj v Plzni v prostoru bývalé Moskevské (dnes Americké) třídy (1960; 1. cena Z. Tichý, V. Zoubek, J. Peklo). Realizace návrhu vítězného týmu probíhala od roku 1966 – vybavením (eskalátory, rychlovýtahy, snack bar), parametry a kvalitou provozu to byl první obchodní dům postavený od konce

■ Poznámky

³⁴ Administrativní budovy byly samozřejmě součástí dalších druhů staveb – výrobních, obchodních, zdravotních, dopravních, telekomunikačních ad.

³⁵ Václav Hlinský, Stavby zastupitelských úřadů ČSSR v zahraničí, *Československý architekt* XII, 1966, č. 1, s. 4.

30. let, který se přiblížil západním vzorům, na což odkazovala i projekční plocha pro promítání diapozitivů a filmů, umístěná na čelní fasádě.

Nejznámější realizací byl ve své době největší obchodní dům v republice – OD Kotva. Na projekt jeho výstavby se konala veřejná kombinovaná anonymní soutěž na ideové architektonické a urbanistické řešení budovy obchodního domu Prior na náměstí Republiky v Praze (1969; 1. snížená cena V. a V. Machoninovi; realizováno 1970–1975). Z typologického hlediska má dům rozvolněnější řešení založené na ojedinělém půdorysném šestiúhelném rastru.

Současné s touto soutěží probíhala i soutěž na ideové architektonické a urbanistické řešení budovy obchodního domu Prior na Tylově náměstí v Praze (1969–1970; vypsalo ředitelství Prior – obchodní domy; 1. cena V. Hacman; 2. cena snížená C. Grimmich, J. Liška, J. Rathouský; 2. cena snížená J. Paroubek a A. Navrátil; nerealizováno). Jedním z požadavků byla i variabilita a racionálnost pohybu zákazníků, zaměstnanců a zboží. Soutěž na Prior O2, pozdější MÁJ (1971; 1. cena M. Masák, J. Eisler, M. Rajniš, realizace 1975), nebyla na stránkách tisku podrobně publikována – opět se jedná, až na vysunutí eskalátorové haly, o dobově typické řešení, zajímavé hlavně svou formou.

K rozvoji hotelových staveb přispělo, že: „*Cestovní ruch se v období budování vyspělé socialistické společnosti stává významným politickým, ekonomickým, kulturním a zdravotním činitelem. Je rovněž jedním z ukazatelů hmotné a kulturní úrovně společnosti.*“³⁶ Stavební fond od roku 1948 chátral a bylo nutno budovat nový nejen ve velkých městech, ale i na venkově, včetně horských oblastí.³⁷ Nově se rozvíjejícím typologickým druhem byl motel. V Praze byl pocítován zejména nedostatek reprezentativních hotelů, v 50. letech zde vznikly jen dvě významné hotelové novostavby (hotel International a Jalta).³⁸ Obdobně tomu bylo v Brně, kde však situaci v první polovině 60. let zlepšila výstavba dvou nových hotelů – Internationalu a Continentalu.

Principem hotelů bylo spojení horizontální podnože (společenské, stravovací a pomocné prostory) a vertikální výškové lůžkové části (lůžková část však mohla mít i formu horizontální desky). Tento vertikální koncept, odvozený z administrativních budov, se pojil s estetikou mezinárodního stylu. Pozdější návrhy v linii brutalismu a skulpturálních tendencí měly bohatší půdorysy s použitím různorodých rastrů, objevily se též kompaktnější tvary (často s atriem). Otázkou soutěží bylo i řešení počtu traktů (dvojtrakt až pětitrakt).

Typickým příkladem byla veřejná, neanonymní soutěž na architektonické řešení mezinárodního hotelu u jižního předmostí Švermova mostu

(1965–1966; 1. cena J. Bočan, A. Šrámková, J. Šrámek; nerealizováno), ačkoli byla v tisku komentována zejména z hlediska komplikovaných urbanistických vztahů a formy. V soutěži se objevily koncepce vertikální i horizontální (širší hmoty lůžkové části s atriem).

Opuštění tradičních představ o hotelové stavbě přinesla veřejná celostátní soutěž na architektonické řešení Domu rekreace ROH v Praze 6 na Dlabačově (1. fáze 1967; 2. cena V. Machoninová, V. Machonin; 2. cena J. Louda, I. Skála; 2. fáze 1969, vítězný návrh N. a M. Cajthamlovi; realizován 1979–1987, dnes hotel Pyramida). Skulpturálně laděné návrhy F. Sedláčka či manželů Machoninových byly náročné na realizaci a porota se domnívala, že „*hledání nových cest architektury není podmíněno opuštěním zásad ekonomie*“.³⁹ Střízlivý vítězný návrh N. a M. Cajthamlových (v 1. fázi soutěže 3. cena) realisticky skloubil vztahy formy a funkce.

Veřejná, neanonymní, kombinovaná soutěž na hotel Čedoku na náměstí Republiky (1970; 1. cena V. Hacman a K. Filsak; nerealizováno) se věnovala exkluzivnímu hotelu v nově plánovaném centru Prahy. Soutěž na hotel s 600 lůžky přinesla jak formově, tak dispozičně zajímavé projekty. Převládla kompaktní schémata bez výrazné výškové dominanty (ta byla v daném místě nepřijatelná z hlediska památkové péče). Vítězný návrh v linii nového brutalismu rozvíjí na symetrickém půdoryse výrazně nesymetrické hmoty (ve středu hotelu se nacházel velmi hluboký pětitrakt).

Velmi dobře organizované byly soutěže na zdravotní stavby. Systematicky řešily velké nemocniční stavby a lázeňské komplexy. V tisku se publikovalo množství odborných článků o obecných zásadách řešení zdravotních staveb, které u nás měly velkou tradici, a kontinuita tvorby meziválečných tvůrců zde byla patrná: G. Paul, F. Čermák, M. Spurný, K. Ossendorf, R. F. Podzemný, G. Paul, B. Rozehnal, A. Tenzer, F. M. Černý, V. Obrtel a z mladších architektů J. Štípek, Z. Přáda ad. Složitým problémem bylo tehdy „*skloubení provozní typizace s typizací stavební*“ (tím se zabýval Zdravoprojekt) a zavádění projektových norem. Postupně vznikaly typové projekty na jednotlivé části a nakonec i pro vybraná zdravotnická zařízení, které se ověřovaly na prototypch. Závaznost i rozpracovanost typových podkladů byla různá a ukázalo se, že je vhodné typizovat jen malé stavby. U vyššího zdravotního vybavení v 60. letech typové podklady neexistovaly a řešení nebyla tehdy dostatečně rozvinutá ani na Západě. Zásadní bylo opuštění pavilonového systému a užití monobloku. V případě vyššího zdravotního vybavení se u nás uplatnila typizace jednotlivých funkčních celků.

Musíme zmínit veřejnou soutěž na ideové architektonicko-urbanistické řešení městské a dětské fakultní nemocnice v Praze-Motole (1958–1959; 2. nejvyšší cena R. F. Podzemný, A. Tenzer; částečná realizace 1964–1977), ale typickým příkladem soutěže 60. let je omezená neanonymní soutěž na ideové řešení nové nemocnice v Sokolově (1961; 1. cena Z. Přáda, J. Štípek a V. Frajer, STÚ Praha). Soutěžící se měli oprostít od vžitých dispozičních schémat okresních nemocnic a nové koncepce měly zvýšit celkový standard. Vítězové užíli pro lůžkovou část výškové deskové objekty a pro komplex nižší hmoty – schéma v 60. letech vnímané jako pokrokové. Všichni soutěžící se tak snažili vyrovnat s řešením blokového systému. Dle poroty soutěže „*znamenal v mnohém ohledu další přínos pro řešení novodobé nemocnice a tím nepřímo i přínos k příštímu zvýšení zdravotní péče*...“.⁴⁰ Podobně významná byla i veřejná soutěž na ideové architektonické a urbanistické řešení státní fakultní nemocnice v Plzni (1. fáze 1964; 2. fáze 1965–1966; tři 2. ceny: V. Boháč, L. Krtíl, K. Kafka, V. Čechová; A. Kurel, A. Malkus; K. Gronwaldt, spol. P. Syrový).

Okrajově byly publikovány soutěže na lázeňské stavby – velké typologické téma 60. let. Typickým příkladem je veřejná anonymní soutěž na získání ideového návrhu urbanisticko-architektonického řešení území pro výstavbu lázeňského sanatoria a rekreačního a sportovního střediska v Třeboni (1. fáze 1960; 3. cena 1. pořadí V. Boháč, K. Kafka, L. Krtíl; užší soutěž 1961; 1. cena V. Boháč, K. Kafka, L. Krtíl, V. Čehovská; realizováno podle vítězného návrhu jako lázně Aurora do roku 1975). V první fázi soutěže architekti složité zadání nezvládli ani z urbanistického hlediska (hmoty mezinárodního stylu v malebné krajině), natož z dispozičního (u lůžkových částí se soutěžící rozhodovali mezi koncepcí soustředěnou a decentralizovanou). V druhé půli 60. let byla vypsána zajímavá ideová soutěž na výstavbu komplexního lázeňského celku pro 600 pacientů se srdečními chorobami

■ Poznámky

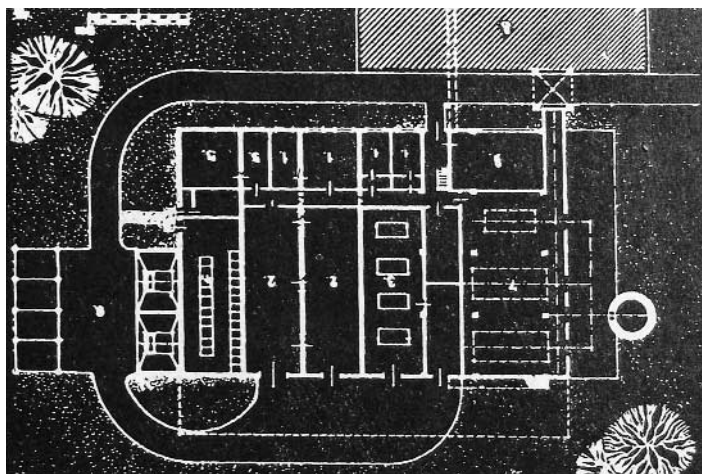
³⁶ Oldřich Kolář, Rajonizace cestovního ruchu v ČSSR, *Architektura ČSSR* XX, 1961, s. 493.

³⁷ Ladislav Žák, Dosavadní rekreační hotely – jejich vady a zlepšení, *Československý architekt* XII, 1966, č. 18, s. 4.

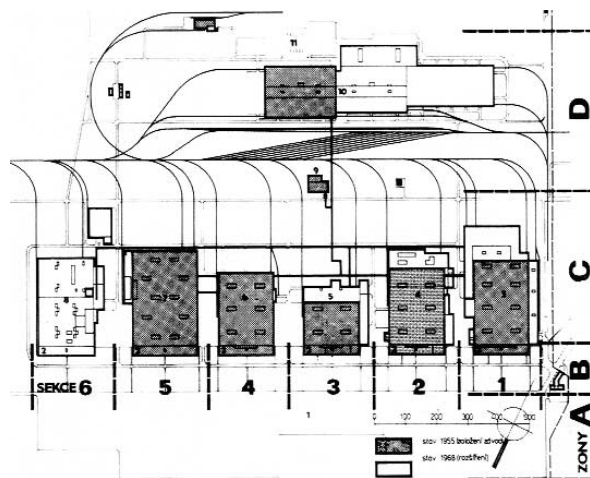
³⁸ Pracovníci památkové péče navrhovali, aby se uvažovalo i o využití historického stavebního fondu.

³⁹ Jaroslav Paroubek, Soutěž na architektonické řešení Domu rekreace ROH v Praze 6 na Dlabačově, *Architektura ČSSR* XXVII, 1968, s. 211.

⁴⁰ Vladimír Wallenfels, K soutěži na ideové řešení nemocnice v Sokolově, *Architektura ČSSR* XXI, 1962, s. 281.

18

19

Obr. 18. Vnitroústavní soutěž SPÚ Projekta-Praha na vypracování typových podkladů energobloku pro střední strojírenský závod, 1960. Návrh kolektivu Dejmek, Fuka, Kavka, Hynar, Jiroušek, Mihalčík, Škorépa. Zdroj: Emil Hlaváček, *Soutěž na návrh typového energobloku, Československý architekt VI*, 1960, č. 13, s. 5.

Obr. 19. Metoda zón a sekcí – schéma generelu víceúčelového závodu. Převzato z: Hlaváček (pozn. 44).

ve Františkových Lázních (1965–1966; 1. cena J. Otruba, nerealizováno).

Soutěže na *školské stavby* se vypisovaly málo. Ústav školských staveb i školská komise SA ČSSR pořádaly spíše celostátní setkání projektantů školských staveb. Stavby, zejména pro mateřské, základní a střední školy, podléhaly typizaci (kritizovány byly zejména malé dimenze prostorů), ale probíhala i experimentální výstavba, u vysokých škol se typizovaly jen funkční části. Od roku 1964 byl zpracováván rozsáhlý úkol Unifikace vysokých škol, který obsáhl budoucí kampusy všech vysokých škol v Československu a na němž se podílelo několik architektonických kolektivů. Soutěže se tak zaměřovaly hlavně na urbanistická řešení areálů vysokých škol.

Zřídka se konaly soutěže na *technické a dopravní stavby*, jelikož v nich se většinou jednalo o komplexní a složité problémy, které často vyžadovaly spolupráci specializovaných techniků. Typická byla nesystematičnost soutěží na *obytné stavby*. Bytovými domy se zabýval systematicky Studijní a typizační ústav, soutěže se orientovaly buď na experimentální bytové domy, které se do praxe zaváděly jen v malém počtu, nebo na rodinné domky; většina soutěží pak byla urbanistického charakteru, na velké obytné soubory. Ojediněle se vyskytly soutěže na *sportovní a rekreační stavby*; výjimečným zadáním byl zamýšlený sportovní areál pro letní olympijské hry 1980 v Praze. Téměř se nevypisovaly soutěže na *průmyslové stavby*, jež

byly opět do značné míry typizované, velmi specifické a řešené tedy specializovanými pracovišti (viz další kapitoly). Obdobná situace byla u soutěží na *stavby zemědělské*, kterých též proběhlo malé množství. Zajímavé je, že byly vysáány tři soutěže na *církevní stavby*, což byl vzhledem k panujícímu socialistickému režimu vysoký počet. Neobjevily se žádné soutěže na *budovy bank, pojišťoven či soudů*, jež se hojně stavěly za první republiky.

S nástupem normalizace po roce 1969 bylo architektonické a urbanistické soutěžení postupně omezováno, a pokud se soutěže konaly, byly vnitroústavní či pouze pro vyzvané a k dalšímu rozvoji ve vývoji typologických druhů jen málo přispěly. Lze tedy konstatovat, že bohatá soutěžní aktivita, již zde byl představen pouze zlomek, se stala základem architektonické tvorby na další desetiletí (a to ne pouze jedno).

III. Stavby pro průmysl

Průmyslové stavby stojí většinou v architektonických přehledech poněkud v ústraní, jako by je jejich těsné spojení s technologickým pořádkem výroby mělo snad degradovat jako architektonická díla. Není tomu tak v žádném případě. Mimo jiné proto, že po celou dobu mezi lety 1945–1989 fungovala pro jejich výstavbu specializovaná projektová pracoviště s hojným zastoupením architektů. Na nich se postupně propracovával vzájemný vztah technologických toků, typologických požadavků a stavebních možností na jedné straně a nároků na vytváření výtvarně zajímavých, hodnotných architektonických děl s vlastní estetikou na straně druhé.

Specifické vnímání typologie staveb v našem domácím prostředí, založené více na popisu funkcí budov než na „typech“ budov samotných, se projevilo i v postupné diverzifikaci projektování podle funkční náplně projektovaných staveb. Hledání optimálních vztahů mezi projektováním a stavební výrobou vyústilo v poválečném období v zakládání specializovaných

projektových i stavebních organizací, zaměřených na výstavbu jednotlivých typologických skupin staveb – od bydlení až po továrny. Průmysl – jako samostatná oblast – přesáhl svojí rozmanitostí a složitostí trivializované typologické kategorie a z ryze praktických důvodů byly projektové i stavební kapacity dále členěny na skupiny podle výrobních odvětví.⁴¹

Teoretický základ navrhování průmyslových staveb položil architekt Otakar Štěpánek, profesor pražské techniky, již za první republiky. Ve svých útlých skriptech *Architektura průmyslových staveb* vydaných Českou matiči technickou⁴² shrnul poznatky z projektování a výstavby průmyslových závodů z období po 1. světové válce, a to jak z Evropy – hlavně z Německa, Francie a Británie –, tak i z USA. Důraz kladl především na účast architekta jako významné syntetické profese při tvorbě základního prostorového konceptu a architektonického řešení projektovaných průmyslových závodů. Architektonické řešení ovšem vnímal v plné šíři, tak jak je (nebo by mělo být) vnímáno i dnes, nespočívalo podle něj jen v povrchové úpravě, nýbrž v celkové konstrukční skladbě.⁴³ Jako

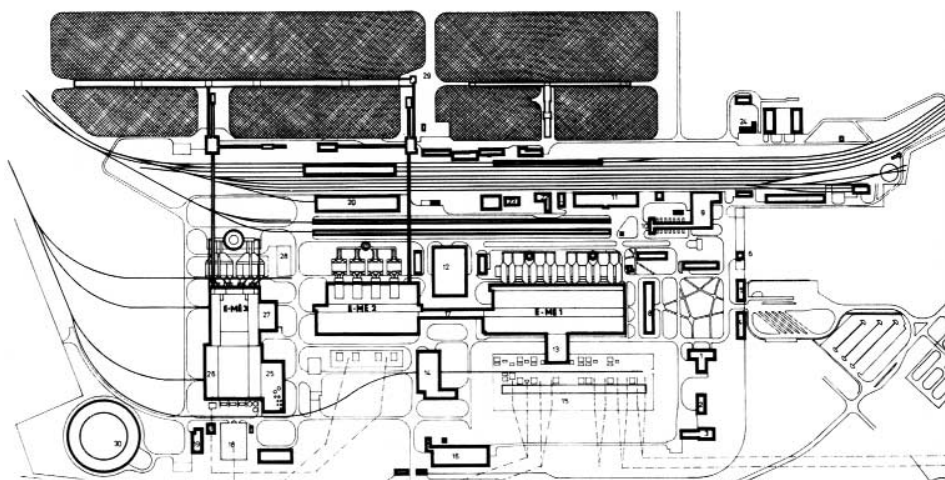
■ Poznámky

⁴¹ Podrobný přehled o vzniku a vývoji projektových kanceláří a stavebních firem, zaměřených na průmyslovou výstavbu v poválečném období v Československu, podal Jan Zikmund ve své doktorské práci: Jan Zikmund, *Hledání univerzality. Kontexty průmyslové architektury v Československu 1945–1965* (disertační práce), Fakulta architektury ČVUT v Praze, Praha 2016.

⁴² Otakar Štěpánek, *Architektura průmyslových staveb*, Praha 1936 (doplňené vydání v roce 1949).

⁴³ „Dobré inženýrské a průmyslové stavby byly první, které se vymykly používání historických slohů a v mnohých šťastně vyřešených případech upozornily na to, že architektura stavby nespočívá v pouhé povrchové úpravě, nýbrž v prostorové a konstruktivní její skladbě.“ Ibidem, kapitola IV. Konstrukce.

20

první rozdělil do té doby neutříděný sortiment rozmanitých typů průmyslových staveb na dvě základní skupiny. První tvoří stavby realizované převážně nad „strojním zařízením“ a druhou stavby budované převážně nad „výrobními pochody“. Tím se Štěpánek jednoznačně vypořádal s popisem nepřeborného množství jednotlivých výrobních procesů, které nebylo nezbytné zkoumat – také s ohledem na překotný technologický pokrok a rychlé inovace. Do popsaného charakteru jedné ze dvou skupin bylo možné současně i budoucí druhy výroby vždy zařadit. Od této základní strategie se pak již poměrně snadno odvinula cesta ke skutečné typologii – popisu typů budov, které Štěpánek zaznamenává tři: přízemní budovy, patrové budovy a dvorany. Důležitý nástroj pro zdárný návrh průmyslového závodu vidí však i v provozním plánu a v návrhu vlastní nosné konstrukce budov.

Poválečná léta průmyslové výstavby byla charakteristická hledáním optimálních vztahů mezi přípravou staveb a vlastní realizací a s tím související snahou o typizaci – od modulové koordinace přes typizaci jednotlivých objektů až k opakovaným projektům celých výrobních závodů. Zároveň probíhala i specializace přípravy a realizace průmyslových staveb s ohledem na příslušnost k jednotlivým resortům, často v té době zastoupeným ministerstvy, to vše ještě pod tlakem na vyžadovanou racionalizaci a „vědecko-technický pokrok“.

Z pohledu typologie průmyslových staveb poválečného období navazovali projektanti (a architekti především) na Štěpánkův teoretický základ,⁴⁴ ale i na úspěšné meziválečné průmyslové realizace. Významným pomocníkem pro projektování byly i postupně vznikající resortní „technicko-hospodářské ukazatele“ (THU) se shromážděnými poznatky z vývoje, projektování a výstavby průmyslových závodů a zařízení. Publikovány byly průběžně až do 80. let pro jednotlivá výrobní odvětví nebo při-

mo pro konkrétní závodu. Obsahovaly informace o velikostních kategoriích, potřebných plochách, počtech zaměstnanců a používaných technologiích i jednotlivé návrhy vzorových zastavovacích plánů.

Začátkem 60. let se v průmyslové typologii zavedl také nový pojem „generální plán výrobního závodu“ (zkráceně „generel“),⁴⁵ který syntetizoval požadavky na výstavbu průmyslového závodu a umísťoval a koordinoval veškeré objekty, inženýrské sítě, komunikace atd. na pozemku určeném k výstavbě. Po vzoru řady realizací rozsáhlých průmyslových závodů v USA, ale i v Evropě byla jako jedna z hlavních metod návrhu propagována metoda zón a sekcí – základní princip tvorby organizovaného území, členěného vzájemně kolmými pásmy.⁴⁶ V jednom směru zóny, postupující od vstupu a „strany zaměstnanců“ přes výrobu a pomocné provozy ke straně „dopravy materiálu“, soustřeďovaly objekty podobného charakteru s podobnými nároky na sítě a dopravní zatížení (parkoviště, sociálně-administrativní zóna, zóna výroby, zóna pomocných provozů). Sekce v druhém směru umožňovaly výstavbu v etapách, s jistotou volného prostoru nezátíženého předcházející výstavbou. Inspirace pocházely především z rozsáhlých amerických průmyslových závodů, zaměřených na spotřební nebo automobilový průmysl (tedy v zásadě „víceúčelových“), ale využití v továrnách s charakterem „jednoúčelového“ průmyslu bylo na našem území úspěšně testováno již na konci 19. století.⁴⁷

Důležitým hlediskem tvorby generálních plánů byly i urbanistické souvislosti – vztah k osídlení i krajině. V řadě případů byly generely velkých výrobních závodů doplněny i navazující bytovou výstavbou pro zaměstnance (například sklárna Kavalier v Sázavě, Skloprojekt, J. Kadlec, 1969–1974).⁴⁸ Průmysl jako svébytná kategorie se tak začal výrazně uplatňovat i při tvorbě směrných územních plánů měst. Řízená segregace jednotlivých městských funkcí si vy-

Obr. 20. Elektrárna Mělník, uplatněná metoda zón a sekcí u jednoúčelového závodu. Převzato z: Hlaváček (pozn. 44).

žádala zakládání průmyslových obvodů, zón a okrsků a územní plány měst byly vybaveny samostatnými částmi, tzv. „průmyslovými přílohami“, které se zabývaly rozmístěním výrobně-technických ploch v rámci příslušného města. Tyto postupy výrazně ovlivňovaly i existenci stávajících výrobních nebo skladových zařízení, umístěných mimo navržené lokality. Jejich další existence byla do značné míry blokována určením tzv. „na dožití“, a to včetně potřebné, často i minimální údržby. Situace se komplikovala zvláště ve chvíli, kdy územní návrhy, včetně výstavby nových zařízení, nebyly realizovány do očekávané podoby. Z úspěšných realizací té doby stojí za zmínku pražský východní obvod Malešice-Hostivař (L. Honeiser, J. Stašek, od roku 1956 v podstatě dodnes), integrovaný potravinářský okrsek v Ostravě-Martinově (1965) a průmyslový obvod Most-Velebudice (1964),⁴⁹ založený pro většinu závodů, které byly kvůli těžbě nuceny opustit postupně zanikající výrobní lokality.

V průběhu 60. let byla průmyslová typologie obohacena o řadu nových tendencí, propagujících provozní ekonomii, kvalitu pracovního prostředí, ale i prvotní snahy o ochranu životního prostředí. Snahy o minimalizování velikosti pozemků, a tím o zmenšení rozsahu zabírané zemědělské půdy, o racionalizaci a zkrácení provozních vazeb, o zlepšení pracovního prostředí,

■ Poznámky

44 Žák a pokračovatel Štěpánkova odkazu prof. Emil Hlaváček upřesnil definici obou základních Štěpánkových skupin průmyslu a nazval je „jednoúčelové“ (speciální) a „víceúčelové“ (univerzální) a přidal ještě skupinu „přechodných typů“ (kombinované), která obsahuje obě předcházející charakteristiky v jednom výrobním zařízení. Viz Emil Hlaváček, *Architektura pohybu a proměn*, Praha 1985.

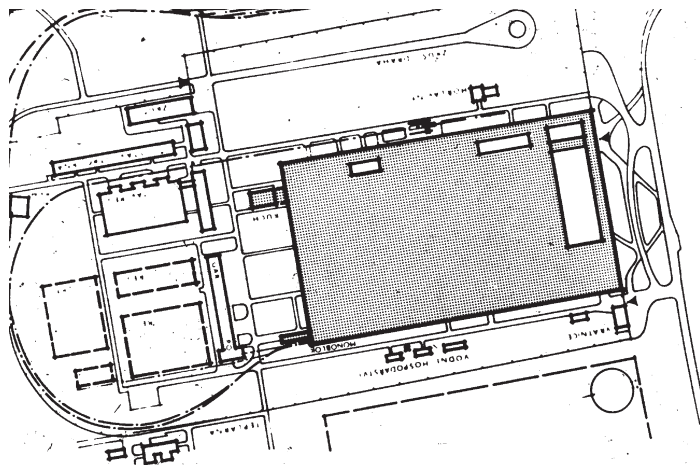
45 Zikmund (pozn. 41).

46 Hlaváček (pozn. 44), s. 87.

47 První u nás doložené využití principu zón a sekcí při návrhu výrobního závodu představuje Družstevní pivovar v Plzni (1894–1896), ale nezpochybnitelnou realizací je až první pražská elektrárna (Elektrárna královského hlavního města Prahy) z roku 1900. Přehledný koncept šesti paralelních pásem – administrativa, strojovna, kotelná, komíny, uhelné skládky a vlečka – se v průběhu mnoha modernizací a přestaveb ukázal natolik životaschopný, že na dalších 70 let ovlivnil návrh zastavovacích plánů tepelných elektráren u nás.

48 Hlaváček (pozn. 44).

49 Ibidem.

21

Obr. 21. Barum v Otrokovicích, generel monobloku, 1972. Převzato z: Hlaváček (pozn. 44).

Obr. 22. FEZKO Strakonice, monoblok, 1972. Převzato z: Hlaváček (pozn. 44).

Obr. 23. Závody Gustava Klimenta Znojmo, půdorys a řez výrobní etážovky, 1976. Převzato z: Hlaváček (pozn. 44).

Obr. 24. Sklárna Bohemia, Světlá nad Sázavou, 1975. Převzato z: Hlaváček (pozn. 44).

ale zároveň o potřebné úspory nárokových energií vyústily ve zcela nové typologické koncepty, které měly i významný pozitivní vliv na celková architektonická řešení.

Při návrhu víceúčelových závodů se nové tendence promítly především do konceptu továren, koncentrovaných do jediného monobloku. Metoda zón a sekcí byla uplatněna v jediném, převážně halovém objektu. Jednotlivé paralelní zóny probíhaly ve stejném pořadí – od zóny zaměstnanců přes zónu výroby až k zóně skladů a dopravy. Vše bylo organizováno pod jednou střechou, s minimalizací plošných i energetických ztrát. Mimo monoblok byly vyčleněny jen provozy energetické nebo rizikové sklady. Monoblokový koncept umožňoval i příznivější architektonické řešení jednak díky koncentrované hmotové sestavě (například včetně výškové administrativní budovy), ale především díky jednotnému architektonickému názoru, uplatněnému jak v základním konceptu, v návrhu konstrukce, tak i ve výsledném architektonickém výrazu budovy. Na konci 60. let bylo vyprojektováno a na začátku 70. let postaveno několik vzorových realizací. Jako první to byl Plastimat v Liberci z roku 1965⁵⁰ a následně Barum v Otrokovicích (Chemoprojekt Pardubice, J. Jandera, projekt 1964, realizace 1972).⁵¹ Dalším krokem v řešení monoblokových hal byl návrh bezokených, plně klimatizovaných budov, od konce 60. let projektovaných především pro textilní průmysl. Významným pracovníš-

těm na poli navrhování, ale i výzkumu v oblasti textilního a obuvnického průmyslu byl Centroprojekt Gottwaldov. Jedna z prvních úspěšných realizací, elegantní monoblok textilního závodu FEZKO ve Strakonici (Centroprojekt Gottwaldov, Z. Příbyl, projekt 1967, realizace 1972),⁵² ukrývala bezokení halu pletárny a úpravy metráže na ploše přesahující 2 000 m². V řadě projektů a následně i v realizacích se architekti Centroprojektu vraceli k historii prověřeným vícepodlažním výrobním budovám – tzv. etážovkám. Ikonickým souborem maximálně koncentrované sestavy v jednom monobloku byly Oděvní závody v Prostějově (Centroprojekt, Z. Plesník, 1963,⁵³ zobrazeno 2016). Pro pět šestipodlažních etážovek propojených centrálním koridorem byl ještě použit osvědčený „batovský“ železobetonový skelet s válcovými sloupy. V roce 1976 byla podle projektu M. Možného postavena pětipodlažní výrobní budova pro obuvnický závod Gustava Klimenta ve Znojmě.⁵⁴ Ocelová konstrukce s modulovou sítí nadstandardních rozměrů 6 × 12 m vyplňuje půdorysnou plochu 66 × 60 m, která je čistě zónovaná – první dvě pole jsou věnovaná zaměstnancům (šatny, kanceláře), osm polí tvoří vlastní univerzální výrobní plochu a v posledním poli jsou komunikační jádra a strojovny. Snahy o zvětšení rozponů konstrukcí vícepodlažních budov vyústily v realizaci experimentální vícepodlažní jednotky pro lehký průmysl v Náměšti nad Oslavou (Centroprojekt, Z. Plesník, L. Jungwirth, 1977)⁵⁵ s ocelovou příhradovou stropní konstrukcí na rozpon 18 × 18 m.

■ Poznámky

50 Zikmund (pozn. 41).

51 Hlaváček (pozn. 44).

52 Ibidem.

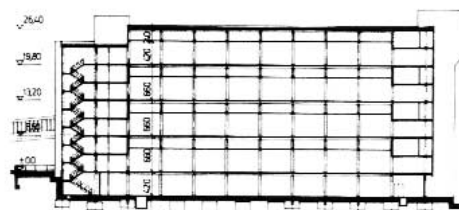
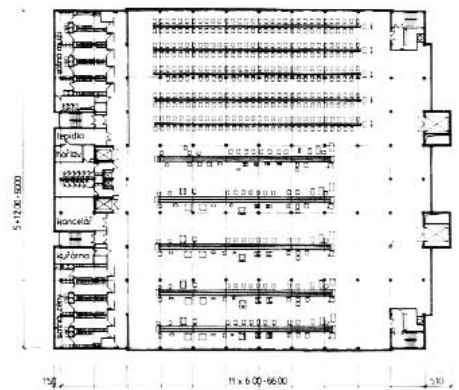
53 Ibidem.

54 Ibidem.

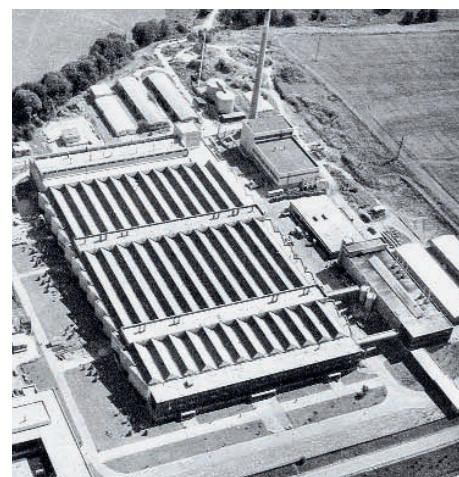
55 Zikmund (pozn. 41).

22

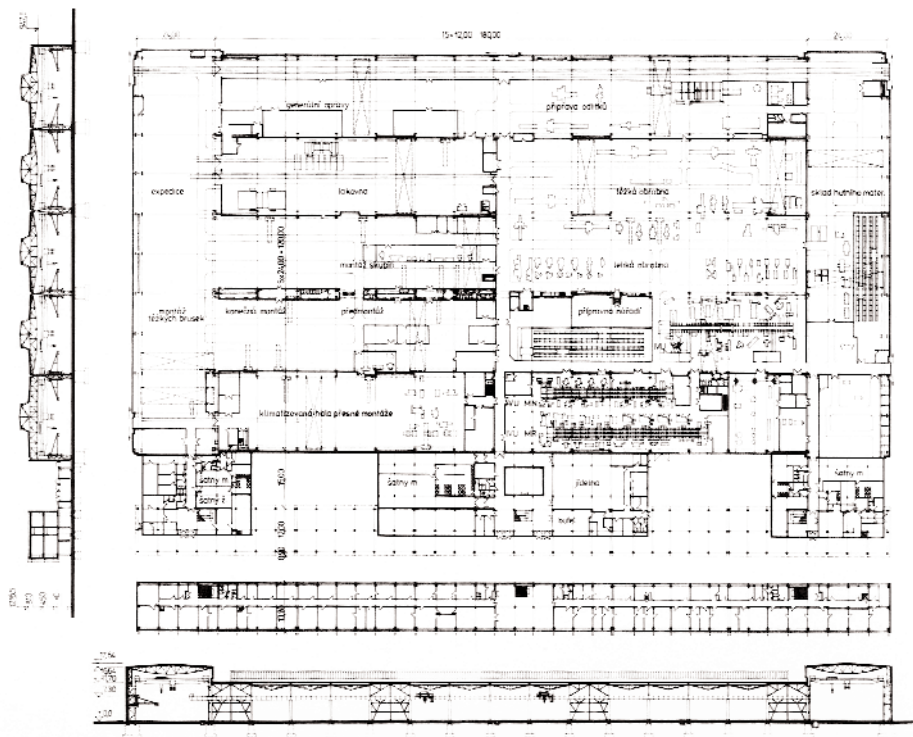

23

24

25

Obr. 25. TOS Hostivař, monoblok strojírenských hal, půdorys, řez, 1974. Převzato z: Hlaváček (pozn. 44).

Obr. 26. Volné aparatury, Petrochemie II., Litvínov, 1980. Převzato z: Hlaváček (pozn. 44).

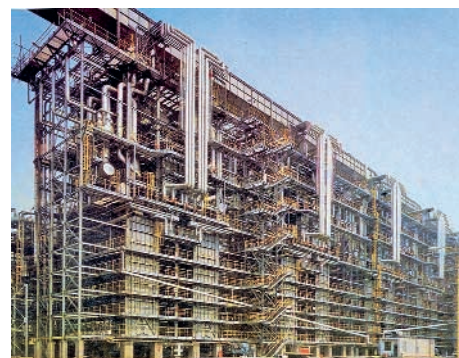
Mezi strojírenskými závody vynikaly realizace pražské Projekty, kde se projevovala permanentní snaha o inovace jak v dispozicích a konstrukcích, tak i ve výsledném architektonickém výrazu. Ukázkovou realizací byl TOS v Hostivaři (Projekta, F. Havlík, D. Matoušová, 1974)⁵⁶ se středně těžkou strojírenskou halou – monoblok na ploše více jak 2 000 m² – sestavenou z pěti paralelních a dvou příčných, převýšených lodí na rozpon 24 m, umožňujících snadnou obousměrnou dopravu mostovými jeřáby. Sociální a administrativní přístavek doplňuje hmotově působivé architektonické řešení za použití novinky – ze svislých pruhů smaltovaného plechu skládaného obvodového pláště FEAL Sidalvar.

Monoblokové řešení bylo vhodné především pro typologickou skupinu univerzálních průmyslových staveb, ale s úspěchem bylo používáno i pro závody přechodné – kombinované, především sklárny. Vynikajícím příkladem byla realizace sklárny Bohemia ve Světlé nad Sázavou (Skloprojekt, J. Kadlec, 1975)⁵⁷ s učebnicovým zónováním a s dvoupodlažním monoblokem se šedovou střechou, jehož součástí byla i sklářská hutní hala. Překvapivé řešení použil J. Kadlec i při řešení dostavby již zmíněné sklárny na výrobu technického skla Kavalier v Sázavě. Do rozsáhlého dvoupodlažního monobloku byla zakomponována i předcházející

stavební etapa pěti železobetonových lodí výrobní haly z roku 1955.

V závodech jednoúčelových se nové tendence projevovaly již od začátku 60. let ve snaze o odstraňování stavební obálky nad technologickým zařízením. Automatizace, uplatňovaná u jednoúčelových výrobních linek, dovozovala přesunout zaměstnance do potřebně vybavených velínů, a stavební obálky vybraných technologií nebo jejich částí tak ztrácely postupně smysl. Odhalování technicky dokonalých a designově zajímavých výrobních zařízení spořilo investice na stavební objekty i provozní náklady na udržování vnitřních prostorů. Elegantní sestavy volných aparatur se tak objevily v chemických závodech, ale i v některých tepelných elektrárnách. Jednou z prvních významných realizací byl závod na výrobu syntetického kaučuku, Kaučuk v Kralupech nad Vltavou (Chemoprojekt, M. Koukolík, J. Šimůnek, 1958–1963),⁵⁸ s důsledným blokovým řešením a s velkým podílem odkrytých technologií v podobě volných aparatur. Dalším příkladem excelentního designového provedení volných aparatur jsou pyrolýzní pece v Petrochemii II. v Záluží u Mostu (Chemoprojekt, kolektiv autorů, 1976–1980).⁵⁹ V tepelné elektrárně Počerady I. a II. (Energoprojekt, A. Gudev, 1969 a 1977)⁶⁰ byla otestována varianta s maximálním možným odkrytím všech provozních částí. Přestože řešení bylo ve všech ukazatelích úsporné, pro další realizace se především s ohledem na naše složitější klimatické podmínky již nevyužívalo.

Prohlubující se kritika výrobních postupů, založených ještě v počátcích průmyslové doby na

26

ose „uhlí-ocel-stroje“, a řada událostí na začátku 70. let vedla postupně k zásadním změnám v přístupu k výrobním technologiím a tím i k návrhu průmyslových závodů. Byly to nejprve zprávy Římského klubu⁶¹ o kritickém stavu životního prostředí z roku 1972, první energetická krize v Evropě v polovině 70. let a celková krize evropského hospodářství, po které následoval dramatický úpadek průmyslové výroby a odchod textilní výroby a především těžkého průmyslu z Evropy do jiných destinací. To vše vyvolalo nutnost nových přístupů k průmyslu vůbec, průmyslové stavby nevýmajme. Ke změně došlo ruku v ruce s rozvojem počítačů a zaváděním počítačového řízení výroby a následně automatizace strojové výroby.⁶² Změna pro evropský průmysl, a tím i pro návrh průmyslových závodů – dnes označovaná termínem třetí průmyslová revoluce – byla v průběhu 70. let minulého století zcela zásadní. U nás se některé inovace posunuly až na přelom 80. a 90. let 20. století, ale to už je jiná kapitola.

■ Poznámky

⁵⁶ Hlaváček (pozn. 44).

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Římský klub je globální think tank, který byl založen v dubnu 1968 a celosvětovou pozornost získal v roce 1972 svou první zprávou Meze růstu (Limits to Growth). Římský klub o sobě uvádí, že je „organizací jednotlivců, kteří sdílejí společný zájem o budoucnost lidstva a usilují o změnu. Naším posláním je podporovat porozumění globálním výzvám, kterým čelí lidstvo, a navrhnout řešení prostřednictvím vědecké analýzy, komunikace a jejich prosazování“.

⁶² Rozvoj počítačů čtvrté generace s mikroprocesory umožnil v první polovině 70. let zavádění automatizované výroby i do víceúčelových závodů. Počítači řízené obráběcí stroje (NC) a strojírenská obráběcí centra pak byly již jen krok od aplikace robotů do hromadných výrob, především v automobilovém průmyslu.